

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE

**ISLAH, RESEPSİYON
ve
UYUM
ÇALIŞMALARININ TAHLİLİ**

**Hazırlayan
Muharrem BALCI**

20 MAYIS 2000

İÇİNDEKİLER

BİR SEMİNER ÖDEVİ	3
TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE ISLAH, RESEPSİYON ve UYUM ÇALIŞMALARININ TAHLİLİ.....	7
KAVRAM TAHLİLİ	7
GEREKLİLİK	8
SAFHALAR	10
1- TANZİMAT DÖNEMİ	11
FERMANLAR	12
MECELLE	18
KANUN-U ESÂSÎ (1876 ANAYASASI)	20
2- “LOZAN” (DÖNÜM NOKTASI) SONRASI DÖNEM	24
3- İKİNCİ TANZİMAT (AVRUPA BİRLİĞİNE GİRİŞ) DÖNEMİ	31
HELSİNKİ ZİRVESİ KARARLARI, -MILLENİUM DEKLERASYONU-	35
KOPENHAG KRİTERLERİ	35
SONUÇ	40
EK-1 TANZİMAT FERMANI.....	43
EK-2 ISLAHAT FERMANI	47
EK-3 MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE.....	53
SÛRET-İ HATT-I HÛMAYÛN	53
MUKADDİME	53
MAKALE-İ ŪLÂ (BİRİNCİ MAKALE)	53
MAKALE-İ SÂNİYE (İKİNCİ MAKALE)	54
EK-4 TÜRK KANUN-U MEDENÎSİ ESABİ MUCİBE LAYİHASI.....	65
KAYNAKÇA	71

BİR SEMİNER ÖDEVİ(*)

Okuma yazma oranının geçmişe oranla yüksek düzeylere çıkması ile övülen bir ülkede, insanların, basit televizyon programlarından, magazin gazetele-
rinin bayağı haberlerinden başka dış dokunur okumalara sahip olamadığına tanık
olmaktayız. Sokaktaki insanın meziyetleri olarak görülen bu vasıflar, özellikle
aydınımıza da sirayet etmekte ve okumama hastalığı etrafımızı kuşatmaktadır.

Bir yandan ülke insanının yönetimden ve aydınlardan bekledikleri, diğer
yandan bu beklentilere verilen acemice karşılıklar, bizi, yakın tarihi yeniden oku-
maya, özellikle de tarihin nerelerde ve hangi alanlarda tekerrür ettiği konusunda
düşünmeye sevketmektedir.

Görebildiğimiz kadarıyla tarihi okuyabilenler, problemlere çare yanında,
kendi arzularına cevap verecek formüller ve örnekler de bulabilmektedirler. Öyle
ki, “dünyada söylenecek söz kalmamıştır” denilmesine rağmen, söylenmiş sözler-
den türev oluşturarak yeniden dünyayı izah sadedinde ideolojiler dahi üretilebil-
mektedir. Bu da tarihin önemini, tarih okumanın kıymetini ortaya koymaya yeterdir.

Konumuz, tarihin belli dönemleri ile bu gün yaşadığımız olaylar arasında
irtibatı tespit ve bundan bazı çözümler üretmek olduğunda; yine tarihin imdada
koştüğünü ve geçmişin birikimini önümüze sererek, sorunların temelinde yatan
düşünceleri ve bu düşüncelerin temsilcilerinin geçmişte de gözlemlenen operas-
yonel çakışmalarını hafızalarımıza naksettiğini görmekteyiz. Özellikle, Batılılaş-
manın sadece ahlaki ve ideolojik boyutu ile ilgilenen kesimlerle “Batılı Yeni
Dünya Düzeni” oluşturucularının niyetlerinin, düşünce ve operasyon temelinde
günümüzde de görülen örtüşmesi ve bu örtüşmenin Tanzimat Dönemi’ne benzer-
liği dikkat çekmektedir.

Günümüzün bu önemli çakışmasını sadece bir tek temele, —örneğin sade-
ce ekonomik veya sadece siyasi temele— oturtanlar ise hala şaşkınlıklarından

* Tebliğ, Türkiye Milli Kültür Vakfı’nın “OSMANLI’NIN 700. KURULUŞ YILDÖNÜMÜ”
münasebetiyle düzenlediği Sempozyumda BİRİNCİ TANZİMAT’TAN İKİNCİ
TANZİMATA İslah – Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili Başlığıyla 20.05.2002’de
sunulmuştur. Tebliğ birçok sivil toplum kuruluşunda da seminer olarak sunulmuş olup,
UMRAN Dergisinin Mayıs 2001 sayısında TANZİMAT’TAN GÜNÜMÜZE İslah – Reseps-
yon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili Başlığıyla yayınlanmıştır.

kurtulamamışlar, kendi içlerinde veya toplum nezdinde, değil bir gelecek projesine, musibetleri okuyabilme bilincine dahi ulaşamamışlardır.

Toplumumuzun siyasi, kültürel, ekonomik ve benzeri bir çok alanda gövdesini oluşturan veya öncülüğünü üstlenen yapılanmalardan beklenen “tarihe ve tarihin tekerrürüne ilişkin değerlendirmeler ve bunların ışığında günümüz sorunlarına getirilecek çözümler” belki de henüz cenin aşamasında bile değildir.

Bir kere daha vurgulayalım ki, bu sonuçta en önemli payın, tarihi ve tarih perspektifinde günümüzü okuyamamak olduğu şüphesizdir.

Tarihin ve tarih okumanın bizde çağrıştırdığı gereklilik, bizleri, geleceğin inşasında yararlanabilecekleri “geçmişten kültür birikimi devralma hakkı” bulunan gençlerimizin geleceğe yönelik ihtiyaçlarını karşılamaya, bilgi birikimine katkıda bulunmaya sevk etmektedir.

Bu görev dahilinde, tarihi birikimimiz içinde önemli yer tutan Tanzimat dönemi ile bu gün yaşadığımız süreçte oluşan bir konsensusa dikkat çekmek, tarih tekerrür edecekse bu tekerrürün, “insanımıza yararlı ve gelecek çağlara özgür düşünce ve hukukun üstünlüğü anlayışı içinde ulaşılmasına katkı sağlaması yönünde” küçük bir araştırma sunmak istedik.

Bu küçük araştırmada şahsi kanaatlerimizden ziyade, okuyucuyu konu ile ilgili kaynaklara sevk edici ve ulaştırıcı bilgilere ağırlık verdik. Kaynakların sadece isimlerini vermek yerine, bu kaynaklarda geçen tespit ve değerlendirmeleri açılımlı olarak ve okuyucunun devamını okumak isteğini kamçulamaya yönelik şekilde vermeye çalıştık.

Bu çalışmanın belki de en önemli ve tatmin edici yanı, bu gün kullandığımız dil ile anlaşılması zor olan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın tam metinlerinin sadeleştirilmiş halini sunmak, ayrıca, Mecelle'nin giriş bölümündeki evrensel hukuk kaidelerinin yine sadeleştirilmiş şeklini öğrencilerimize kazandırmak olmuştur.

Osmanlıca'nın belâgatını bozmayı da göze alarak, bu güne kadar sadece bir tarihi metin olarak değerlendirilen Mecelle'nin “evrensel hukuk kurallarını bir ders gibi işleyen kanun tekniği” ile günümüz kanun tekniğinden farklı ve gerçekten yararlı bir metin olduğunu öğrencilerimizin bilgisine sunmayı önemli bir görev saydık. Bu görevde başarı iddiamız olmamakla birlikte, ileride geçmişin kültürünü geleceğe taşıyabilecek değerli hukukçular eliyle bu eksik çalışmaların tamamlanabileceğine inanıyoruz. Bu çerçevede, resepsiyon örneği bir kanun metninin, toplumların tepeden inmece anlayışla ve halka yabancı hukuk kuralları ile yönetilebileceğini savunan “Esbab-ı Mucibe Layihasını” da çalışmanın sonuna bilinen bir belge olarak alıntıladık.

“Tarihin tekerrürünü insanımıza sunulan hayırlı işlerde görmek” umudunun hep taşınması, yaşayacağımız olaylarda da tekerrür mantığının tarihi bir gerçeklik veya bir başka anlatımla “yaşayan sünnet”in bir gereği olduğuna inanılması kanaatindeyiz. Bu inancımız bize, yaşayan sünnetin/tarihi gerçekliğin bir parçası, bir basamak taşı olma görevi de yüklemekteydi.

Bu düşüncelerle elinizdeki çalışmayı, özellikle genç hukukçu arkadaşlarımızın verdiği bir “seminer görevi” ve “Türkiye Millî Kültür Vakfı’nın bir “tebliğ metni talebi” olmasının yanı sıra, tarihin hayırlarda tekerrür etmesi, geçmişi ve günümüzü iyi okumak düşüncesiyle ve tartışılması dileğiyle kaleme aldık.

Muharrem Balcı

20.05.2000

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE ISLAH, RESEPSİYON ve UYUM ÇALIŞMALARININ TAHLİLİ

KAVRAM TAHLİLİ

Her ülkede, insanlar arasındaki ve insanlarla siyasi sistem arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için kanunlaştırma çalışmaları yapılır. Kanunlaştırma hareketleri çoğu zaman köklü değişiklik/reform veya yeniden yapılanma iddiasını taşımakla birlikte, genelde iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, var olan hukuk kurallarının yeniden tanzimi ve yeni ihtiyaçları karşılar hale getirilmesi **Islah/Rehabilitasyon**; ikincisi ise tamamen adapte anlayışıyla, ülke halkına yabancı bir hukuk sisteminin ülke hukuk sistemi olarak kabul edilmesi ve düzenlenmesi (**Resepsiyon**)dir.

Türk Hukuk Sistemi iki yüz yıldan bu yana laikleştirmeye çalışılmaktadır. Laikleştirme sürecine, laikleştirmenin amacına uygun olarak da resepsiyon denmektedir. **Resepsiyon**, basit bir anlatımla, “adapte bir anlayışla, yabancı bir hukuk sisteminin ülke hukuk sistemine dahil edilmesi veya farklı bir ideolojik tercihle hukuk sisteminin baştan sona değiştirilmesi” olarak tarif edilebilir. Türk Hukuk Sistemi, özünde ve tarihi gerçekliğinde laikliği barındırmadığı ve laiklik, Türk Hukuk Sistemine yabancı bir ideolojinin unsuru olduğu için, laiklik ilkesinin alınmasını ve düzenlenmesini de yabancı hukukun kabulü ve düzenlenmesi anlamında **resepsiyon** olarak tanımlamaktayız.

Literatürde, “**Expansiyon**” olarak ifade edilen bir resepsiyon şekli de bulunmakla birlikte, sömürgeci devletlerin kendi hukuklarını sömürgelerine taşımaları anlamındaki “**expansiyon**” ile, kendi ülkeleri nezdinde yabancı bir hukuk sistemini uygulatan idarecilerin oluşturduğu “**resepsiyon**” arasında fark görmekteyiz. Zira her ikisi de, halkın iradesine başvurulmaksızın, bir grup yöneticinin iradesinin tezahürü olarak gerçekleşmektedir. Esasen literatürde, zorla benimseme ile bilinçli olarak alma arasında bir fark görülmemektedir:

“Ancak bazı hukukçular, bir ülkenin kendi hukukunu hakim olduğu ülkeye empoze etmesini resepsiyon saymamakta, bunun resepsiyon elbisesi giydirilmiş zorunlu bir hukuk uygulaması olduğuna işaret etmektedirler. Bu görüşe göre, resepsiyon deyimi, sadece bilinçli olarak ve istekle yapılan benimsemeler için kullanılabilir ve sömürgeci devletlerin kendi hukuklarını sömürgelerine taşımalarına “Expansiyon” adı verilir. Buna göre, Kuzey Amerika, Hindistan, Avusturya, Güney Afrika'nın bazı bölgelerinde ve Yeni Zelanda'da İngiliz, Kanada ve Kuzey

Afrika’da Fransız, bazı Güney Afrika ülkelerinde ve Seylan’da Hollanda, Orta ve Güney Amerika’da İspanyol hukukunun uygulanmış olması Avrupa hukukunun Avrupa dışındaki bölgelere taşınıp, o topraklarda yaşayan halklara istekleri dışında kabul ettirilmesidir ve resepsiyon değil “expansiyon”dur.

Ancak biz bu kurumun, resepsiyonun karakteristik özellikleri göz önüne alındığında, gerçek bir benimseme olduğu kanısındayız. Resepsiyonda iradenin nasıl oluştuğu (serbest ya da baskı ile) değil, iki farklı hukuk ortamı ve birinin kendi şartlarına göre, kendi ikliminde oluşmuş bir sistemin başka bir hukuk ortamında yürürlüğe girmiş olması önemli, gerekli ve yeterlidir.

Zorla benimseme yanında, bir ülke tarafından istenerek ve bilinçli olarak da resepsiyon yapılabilir. Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen resepsiyon buna örnektir.”¹

GEREKLİLİK

Esasen, Cumhuriyet döneminde yapılan hukuki düzenlemelerin bilinçli (halk yönünden) olup olmadığını, zora dayalı olup olmadığını tartışmayan, genel olarak tümünü, bilinçli bir yaklaşımla ve halkın rızası istikametinde yapılmış düzenlemeler olarak kabul eden yukarıdaki anlayışa göre, resepsiyonun zora dayalı olup olmaması önemli değildir. Önemli olan, yapılmış olanın kabulü noktasında görüş oluşturmak ve bunu modernleş(tir)menin ve Cumhuriyetin gereği saymaktır. Bu anlamda resepsiyon gereklidir ve bu gereklilik için her türlü metod mübahadır:

“Lozan Muahedesi ile yüklendiğimiz işi, elden geldiği kadar çabuk başarmak lazımdı. Birinci Dünya Savaşı içinde İstanbul’da (İzhar-ı Kavanin Komisyonları) adile bir sıra komisyonlar kurulmuş ve işe başlatılmıştı. 1924 yılında bunların çalışma verimi gözden geçirildi. (...)

Burada şu soru karşısındayız: Komisyonlar bu biçim kanun taslaklarını niçin ve neden yaptılar?

İşin bu yanını bilmek, konumuzu kavramak için çok faydalıdır.

Komisyonlar şu kanaatte idiler: “Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre yapılır. Bizim kanunlar da bize göre yapılmalıdır”. Bunun bir batıla olduğunu göstermek zor bir şey değildir. (...)

Türk ihtilalinin komedya ile oyalanmağa vakti yoktu. Türk milletinin taliinde gereken kat’i kararı almak zorunda idi ve bu karar şu olacaktı:

¹ Gülnihal BOZKURT, “Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi”, s. 16.

Türk ulusunun, medenî milletler ailesinden bir üye olmasına ve mutlaka olması lazım geldiğine göre, kayıtsız şartsız bu milletlerin hak sistemlerini benimsemesi lazımdı. Tıpkı bir klübe, bir partiye intisap edecek kimsenin, klüp ve parti nizam ve usulünü aynen kabul etmesi, benimsemesi gibi, medenî kamuna girmek davasını güden bir devletin de, bu kamunun icaplarını kendine mal etmesi zorağı vardır.

İhtilalin kararı, bu yolda görüldü. Ve bir gün komisyonlar önünde söylenmiş olan bir söylevle bunlara teşekkür edilerek vazifelerine son verildi.

Söylev, aşağı yukarı şu idi:

“Sayın arkadaşlar!

Türk ihtilalinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle, yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle, Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm. v.s.”²

Bazen niyet resepsiyon olsa da, içinde bulunulan toplumsal ve siyasi şartlar nedeniyle bu niyetin gerçekleştirilemediği dönemler olmuştur. Resepsiyonun gerçekleştirilememesi, bazen resepsiyon aleyhine gelişmelere, bazen de resepsiyonun lehine ve ona öncülük anlamına gelebilecek gelişmelere yol açmıştır. Resepsiyonun gerçekleştirilemediği her iki durumda da, yürürlükteki hukuk kurallarında bazı değişiklikler yapılmıştır. Resepsiyonun tamamen dışında olmasa bile, birtakım usulî hükümlerde, temel veya talî kanunlarda yapılan bu türden değişiklikleri, iyileştirme, adapte etme, uyumlu hale getirme veya güncelleştirme anlamında **rehabilitasyon** (ıslah veya uyum) olarak adlandırmaktayız. Bunu “devrim değil, evrim arzusu” olarak görenler³ de vardır.

Resepsiyon niyetine rağmen, resepsiyonu devrim değil evrim dedirtecek hale getiren önemli bir amil de modernizmin ve modernistlerin metotlarıdır. Çoğu zaman baskıcı metodlarla veya ahlak dışı yollarla topluma kabul ettirilmeye çalışılan resepsiyon, zaman zaman karşı hareketler yüzünden amacına ulaşamamış ve devrim yerine evrim haline dönüşmüştür. Bu karşı hareketler, çoğu zaman toplum içinde sorumluluklar üstlendiklerine inanan bazı aydınların eylemleri sonucunda oluşmuştur:

² M. Esat BOZKURT, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı”, s. 11.

³ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 2.

“Sonuçta değişim süreci her zaman bir adaptasyon ve asimilasyon şeklinde olmamış, devletin İslâmî standartlarla olan rabıtası üzerinde düşünmeksizin toptan kavram ithali yapması olarak gözükmüştür. Bu değişimlerin sonucu hakkında derin endişe taşıyan İslâm alimleri, sık sık kendi kanaatlerine itibar etmeyen otoriteye (devlete) karşı halkı başkaldırmaya çağırılmışlardır. İslâmî ayaklanma dediğimiz olay aslında eskinin vahiyçi standartlarının teyidi mahiyetindedir ve değişime yani değişmeye karşı değildir, modernistlerin değişim için izledikleri yöntemlere karşıdır.”⁴

SAFHALAR

İki yüz yıllık süreçte hukuk sistemimizde yapılan değişiklikler incelendiğinde, her iki tür kanunlaştırmanın (resepsiyon ve rehabilitasyon) yapıldığına ve halen de yapılmaya çalışıldığına şahit olmaktayız.

Türk Hukuk Sistemindeki köklü değişiklikleri safhalara ayırmak gerekirse:

Birinci safha Tanzimat Dönemi’dir. Bu dönemdeki önemli gelişmeler, başta Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) ve Islahat Fermanı olmak üzere, bu Fermanlarda belirlenen ilkeler uyarınca yapılan düzenlemeler, özellikle Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye ve Kanun-u Esâsî’nin kabulüdür.

İkinci safha Lozan’la başlayan ve 1930’lara kadar devam eden —dayanaklarını 1914’de muhalefetin katılmadığı bir seçimle tek başına iktidara gelen İttihat Terakki’nin icraatlarından alan— süreçte Türkiye Cumhuriyeti kanunlaştırma hareketidir ki, başta devrim kanunları olmak üzere bir çok temel kanunun kabul edildiği ve uygulamaya konulduğu safhadır.

Üçüncü safhayı ise Avrupa Birliğine sokulmak istendiğimiz şu günlerde yaşamaktayız. Bu safhada yapılmaya çalışılanlar, başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, AGİT ve AGİK Konferanslarında alınan kararlarla belirlenmiş hukuk kurallarına ‘uyum yasaları’ ve bu yasaların hazırlık çalışmalarıdır.

Konuyu sadece Türk Hukuk Sisteminin laikleşme sürecinde yapılan hukuki düzenlemeler yönünden ele almayacağız. Bu sürecin günümüze kadar süren uzunca bir döneminde en önemli dönüşüm aracı olarak kullanılan ulusalcılığın, içinde bulunduğumuz günlerde nasıl yeni dünya düzenine bağımlılığa dönüştürüldüğünü, operasyonel gelişmelerle birlikte değerlendireceğiz.

⁴ Macid HADDURİ, “İslâm’da Adalet Kavramı”, s. 282.

1- TANZİMAT DÖNEMİ

Bu dönem, Batı'nın siyasi gücünü arttırması, İmparatorluğun zayıflaması ve hukuk yönünden de zaafa uğraması, Batı kültürü ve hayranlığı ile yetişen, böylece halkına ve kültürüne yabancılaşan bir grup bürokrat ve aydınının, kendi ülkelerinde, yabancıların, kendileri için biçtiği gömleği giymek istemesi ile başlamıştır.

“Tanzimat, devlete yeniden nizam verme demektir. Bu tabir II. Mahmut zamanında ve aynı manada kullanılmıştır. Fakat umumi ve meşhur olarak 1839'dan sonraki devreye isim olmuştur... Bu devre, yuvarlak hesap 35 yıl sürmüştür.”⁵

Tanzimat döneminde, daha önceden başlatılan askerî, malî ve siyâsî birçok reform geliştirilerek sürdürülmüştür.

Padişaha ait yasama yetkisinin bir bölümünü üstlenecek olan meclisler oluşturulması, Dâr-ı Şuray-ı Askerî, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şura-yı Babiâli gibi meclislerin, devlet yönetimiyle ilgili belli başlı kararları almak, özellikle memurları yargılamak ve devlet ile kişi arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle görevlendirilmesi, bu meclislerde görüşülmedikçe çıkarılan kanun ve nizamnamelerin yürürlüğe konamayacağı belirlenmesi, had cezası dışında, “siyaseten katl” olarak ifade edilen ölümlerle cezalandırmanın kaldırılması, ayrıca en önemlisi “kanunsuz suç ve ceza olmaz” kuralının getirilmesi, hakimlerin takdir yetkisinin “haline göre ta'zir ile takdir kılınması” şeklinde ifade edilmekle birlikte, bu takdirin kısmî ve basit suçlara has kılınması, Tanzimat döneminin önemli gelişmeleridir.

Bu dönemde bir başka önemli gelişme de, bir “resmi gazete”nin çıkarılmasıdır. **Takvim-i Vakayi** (Olayların Günlüğü) adlı bu gazetede devletin çıkardığı talimatlar, kararlar, önemli resmi olaylar yayınlanmaya başlandı.

Dönemin yöneticileri, Batı dünyasının ve azınlıkların desteklediği reformları yaparken, ulemeden fetvalar alarak durumlarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bir diğer anlatımla bu reformlar, her ne kadar kimilerince kaçınılmaz görülüp, kimilerince de Batı öykünmeciliği içerdiği ifade edilse de; kendi özünde laiklik olarak tanımlanabilecek bir köklü değişiklik değillerdir. Bu reformlar, o güne kadar, yeterli düzenlemelere kavuşturulmadığı için kargaşaya sebebiyet veren örfî kuralların ve bürokratik yapının gözden geçirilmesi ve işleyişi için yeni kurullar ve kurumlar oluşturulması çalışmalarıdır.

⁵ H. Âli YÜCEL, “Hürriyet Gene Hürriyet”, Cilt.3, s. 132.

FERMANLAR

Bu tespitlerimizin sağlamasını yapabilmek için öncelikle **Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) (1839)** ve **Islahat Fermanı (1856)** üzerinde durmak gerekmektedir. (*)

Tanzimat Fermanı, İslâm esaslarına uymanın dirlik ve düzeni sağlayacağını, bu esaslara uyulduğu için devletin yüzlerce yıl güçlü bir durumda yaşadığını içtenlikle belirtmektedir. Ancak son 150 yıldan beri “gavaib-i müteakıbe” (birbirini izleyen zorluklar), ve “esbab-ı mütenevvia” (çeşitli nedenler) dolayısıyla İslâm esaslarına uyulmadığı da, Fermanında ifade edilmektedir. Ayrıca İslâm ilkelerine uyulmazsa devletin çökeceği belirtildikten sonra, bu kötü durumdan kurtulmak için yeni kanunlar yapılmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktadır.⁶

Ferman, yukarıda Padişah Abdülmecid’in ağzından özetlenen genel ifadelerle birlikte aşağıdaki hususları içermektedir:

- Can güvenliği,
- Irz ve namus güvenliği,
- Mal güvenliği,
- Vergi toplama yöntemlerinin düzenlenmesi,
- Askerliğin belli bir süre ile sınırlanması.

— Bütün bunları gerçekleştirebilmek ve böylece din ve devleti, mülk ve milleti kalkındırmak için Şeriata uygun kanunlar yapılacaktır. Bu prensiplere aykırı hareket edilmeyeceği yolunda Padişah’ça ant ve misak olunacak ve ayrıca Hırka-ı Şerif odasında bütün ulema ve vükelâ Allah adına yemin edeceklerdir. Bu sebeple ulema ile vüzeradan kim olursa olsun şer’i kanunlara uymayanlar, hatırgönül ve rütbeye bakılmaksızın ceza göreceklerdir.

Giriş bölümündeki ifadelerle bakıldığında Tanzimat Fermanının; “bir yandan ‘İslâm ilkelerine dönebilmek için yeni kanunların gerekeceği’, diğer yandan da, ‘İslâm’da bulunmayan yeni ilkelerin kabul edileceği’ biçiminde anlaşılabilirliğini, her iki anlayış biçiminde de, yenilikçi reformcu bir nitelik bulunduğunu, bu niteliğin de yeni kanunların kabul edilmesi zorunlu olduğunu” kabul eden görüşe göre, “Tanzimat Fermanını, yenileşme hareketinin ilk esaslı başlangıcı saymak”,⁷ doğal görülebilir. Ancak, “Tanzimat Fermanı’nda hedeflenen amaç devletin yapısının yenilenmesidir. Tanzimat Fermanı, bir halk hareketi sonucu

* Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanının metinleri sadeleştirilmiş olarak EK’te sunulmuştur.

⁶ ÜÇOK & MUMCU, “*Türk Hukuk Tarihi*”, s. 314.

⁷ ÜÇOK & MUMCU, a.g.e., s. 314.

halktan gelen bir isteğin ifadesi olmayıp, devlet iktidarını kullanan üstün otoriteden, Padişah'tan gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, Tanzimat, halk tarafından kolaylıkla benimsenmemiştir.”⁸

Ayrıca, metninde her ne kadar reformcu bir nitelik taşısa ve yenileşme hareketinin başlangıcı sayılsa da, Tanzimat Fermanı, gerek başlangıcındaki, gerekse metnin tümüne hakim olan ilkeler dikkate alındığında, özünde İslâmî hükümlere uymayı esas aldığı belirten bir düzenlemedir. Bu yönüyle, tamamen yabancı ideolojik tercihlerle yapılmış bir resepsiyon hareketi olarak tanımlanamaz.

Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olan **Islahat Fermanı**, Batı'nın tıpkı günümüzde olduğu gibi, kendisiyle bir bütünleşme süreci başlattığını ileri sürdüğü ve bununla azınlıkların haklarını garanti altına almaya çalıştığı, Türkiye'nin de Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu 1856'da, Paris Konferansı'nın toplanacağı sıralarda (28 Şubat 1856) ilan edildi. Islahat Fermanı'nın ilanı aynı zamanda, Babıâli'nin 1856'da toplanan Paris Konferansı'na iştirak edebilmesinin de şartıdır.⁹

Biçimsel ve hukuksal bakımdan, Tanzimat Fermanı'na benzeyen ve onun devamı niteliğinde görülen¹⁰ Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan farklı ve İslâm Hukukuna aykırı olarak, zimmîleri Müslümanlarla eşit konuma getirmiştir. Ayrıca, zimmîlerle Müslümanları yargılama bakımından da ayırmıştır.

Islahat Fermanının hükümleri genel olarak:

- Tanzimat Fermanındaki ilkeler aynen uygulanacak,
- Zimmîlere eskiden tanınan haklar aynen sürecek,
- Patrikhanelerde oluşan Meclisler, zimmî uyrukların ihtiyaçlarını hükümete bildirecek,
- Patrik seçimleri kurallara bağlanacak,
- Zimmî din görevlileri halktan para toplayamayacaklar, onlara maaş bağlanacak,
- Zimmîler kendi işlerini görebilmek için aralarında kurul oluşturacaklar,
- Zimmîlerin başvuruları acele değerlendirilecek,
- Zimmîlerin dinî işlerine karışılmayacak,

⁸ İlhan AKBULUT, S. 55.

⁹ Bkz.: (1) Kemal H. KARPAT, s. 34. (2) Mustafa ERDOĞAN, S. 23.

¹⁰ Mustafa ERDOĞAN, a.g.e., s. 23.

— Zimmîler devlet hizmetine alınacak, askerî veya sivil okullara kabul edilecekler,

— Ticaret ve ceza davalarında eğer iki taraftan biri Müslüman ve biri zimmî, ya da biri zimmî diğeri yabancı ise, yargılamaları karma mahkemelerde ve açıkta yapılacak. Bazı hukuk işlerinde zimmîler isterlerse kendi patrikhanelerine başvurabilecekler,

— Yabancılar, taşınmaz mal edinebilecekler.

Taşındığı hükümler bakımından her ne kadar gayrimüslimlere imtiyazlar tanıyan bir metin olsa da, Islahat Fermanı, uygulaması oldukça güdük kalmış bir düzenlemedir. Başta da belirttiğimiz gibi, Paris Konferansı öncesinde bir zaruret olarak düşünülmüş ve yapılmıştır. Yönetimin tekçi karakteri gereği de kimseyi memnun etmemiştir. Bu husus, bir Fransız sefir ve yazarı olan Engelhardt'ın kanaatlerine de yansımıştır.

“Birbirine zıt düşünceleri bir araya getirmek maksadıyla yazılan bu Hatt-ı Hümayun'dan anlaşıldığı üzere Sultan Abdülmecid de ıslahat yolunda hızlı bir şekilde ileriye gidildiğine ve kendi ahdi altında bulunan Gülhane Hattını inkar etmekle bu hızı yavaşlatmanın gerektiğine inanıyordu. Bir süre sonra Meclis-i Ahkam-ı Adliye tarafından alınan bir çok karar, Hatt-ı Hümayun'un yazılış amacına dair bütün şüpheleri yok etti. 1842 Şubatında eyalet gelirlerinin toplanması, eskiden olduğu gibi askerî kumandanlara verildi. Merkez vilayetlerdeki muhassıllar kaldırıldı. Her yerde mahalli ileri gelenlerden oluşan bir meclis verginin toplanmasına memur kılındı; eski usule dönüldü. Haracın ruhanî cemaat vasıtasıyla toplanmasından vazgeçilerek eski tarz uygulamaya konuldu.”¹¹

Islahat Fermanı'nın, gerçekten de ıslahat düşüncesiyle yapılmadığı yaygın bir kanaattir. Hatta Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini sağlayan Mustafa Reşid Paşa'nın dahi Islahat Fermanı'na karşı çıktığı, önyak olanları ihanetle damgaladığı da bilinmektedir:

“Uzun yıllar ıslahat düşüncesinin somut örneği sayılan Hatt-ı Hümayun'un düzenlenmesi görüşmelerine katılmayan Reşid Paşa —şüphesiz ki azlinden dolayı müteessir olduğu ve kalbi incitildiği için— Hatt-ı Hümayun'u tenkitten geri durmadı; bunun ‘hainler tarafından Avrupa'ya verilen memleketi tahrip vasıtası’ olduğunu söyledi. Bu hainler kendi öğrencileri Âli ve Fuad Paşalardı.”¹²

Tanzimat döneminde yapılan diğer yenilikleri de aktarmakta, dönemin belirgin özelliklerini tanımak bakımından yarar vardır:

¹¹ ENGELHARDT, “Tanzimat ve Türkiye”, s. 58.

¹² ENGELHARDT, a.g.e., s. 138.

Tanzimat döneminde kara ve deniz ticaret hukuku ve bazı ceza kanunları ile bunlara ilişkin usul kanunları Fransızca'dan tercüme edilerek alınmıştır. Fakat bunların hiç biri **temel kanun** niteliğinde düzenleme değildir. Örneğin Medenî Kanun olarak Fransız **Cod Civil**'in ticaret hukukuna ilişkin maddeleri iktibas edilmiş, fakat aile ve borçlar hukukuna ilişkin hükümleri alınmamıştır. Osmanlı devlet adamları bu dönemde bir çok hukuki düzenlemeyi, üzerlerindeki siyasi baskılar sebebiyle yapmak zorunda kalmışlardır. (*)

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı'nın ilanında da aynı baskıların eseri vardır. Ancak bu dönemin en belirgin vasfı, yapılan değişikliklerde, hakim hukuk sistemi olan İslâm hukukuna açıkça ters düşülmemesine özen gösterilmesidir. Aksini düşünen ve gerçekleşmesi için çalışanlar olsa da, hakim özellik, İslâm Hukukuna ters düşülmemesidir.

“Tanzimat Dönemi'nde Devlet, başta Tanzimat Fermanı olmak üzere resmî belgelerde dini ifadelerle ağırlık vermiş, dini meşrulaştırmaya başvurmaya devam etmiş, Ulema'nın siyasî düzlemde dinî bir grup olarak ortaya çıkmasını sağlayacak söylemler geliştirmiş ve politikalar izlemiştir. Bunun sonucu olarak din, siyasî düzlemde güç kazanmış veya dinin siyasî yönü öne çıkmaya başlamıştır.”¹³

Mustafa Reşit Paşa, yapılacak hukuki düzenlemelerin şer'î yönü bakımından kendisine yardımcı olmak üzere meşihattan (Şeyhülislâmlık makamından) bir zatın görevlendirilmesini istemiş, Şeyhülislâmlık da Ahmet Cevdet Paşa'yı görevlendirmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın, bu dönemde yapılan tüm hukuki düzenlemelerde emeği ve imzası vardır. Paşa bu dönemde, Osmanlı hukukunun, tam anlamıyla Batı hukukunun etki alanına girmesine engel olmaya çalışmışa Türk aile hukukunun Fransız aile hukuku ile aynılaştırmasının 1926'lara kadar ertelenmesine vesile olmuştur. Bu nedendir ki, Engelhardt gibi yabancı yazarların eserlerinde tek kelime olsun Ahmet Cevdet Paşa'nın adından söz edilmez.

Tanzimat dönemi düzenlemelerinden pek fazla iyimser olanların beklentilerinin hayal kırıklığına dönüşmesi de, dönemin hukukçularının Islahat Fermanına bakışları ve uygulamaları hakkında bilgi vermektedir:

* Bir görüşe göre, “Avrupa büyükleri Islahat Fermanı'nı her zaman, kendilerine Osmanlı işlerine müdahale hakkı veren bir belge olarak yorumladılar.” Bkz.: İlber ORTAYLI, “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”, s. 82.

Bir başka görüşe göre de, “Paris Antlaşmasının metninde Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacağı ifade edilmiş olmasına rağmen, Islahat Fermanının Paris Antlaşmasının metnine alınması, dolaylı da olsa büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde söz sahibi olmasına yol açmıştır.” Bkz.: UÇOK & MUMCU, a.g.e., s. 316.

¹³ Ejder OKUMUŞ, s. 370.

“Divan-ı Ahkam-ı Adliye, teşkilatına hakim olan ilkeyi, adliyenin bağımsızlığını, serbestçe ve samimiyetle tatbik etmeyi başaramamıştı; valilerin vilayet meclislerinde etki yapmaktan geri kalmadıkları düşünülürse bu konuda şüphe edilebilirdi. Zaten henüz zamanın ihtiyaçları ile zorunlu olmayan bu yeniliğin zayıf tarafı, mahkemelerin hatalarını düzeltmek ve mahkeme usullerinin tamamen uygulanmasını denetlemek göreviyle sorumlu olan hakimlerin tam anlamıyla görevlerini yapabilecek kadar bilgili ve tecrübeli olmamalarıydı. Bu hakimler, doktorlar tarafından kendilerine gıdalı yemekler ve nefis içecekler tavsiye edilen fakirler gibiydi. Hazırlanan kanunlar hiçbir yerde öğretilmiyor, yapılanlar ceza kanunu ile ticaret kanunuyla münhasır kalıyordu.”¹⁴

Ahmet Cevdet Paşa, yine bu dönemde, İslâm Hukuku esasları dahilinde Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ni hazırlamış ve kanunlaştırmıştır. Paşa’nın Osmanlı Hukuk sistemine yaptığı katkılar o derece önemlidir ki, tesirleri savaş sonrasına ve Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esesiye Kanununun 7. maddesinde Büyük Millet Meclisi’nin görevleri sayılırken, hazırlanacak kanunlarda hangi esasların göz önünde bulundurulacağı şu şekilde ifade edilmektedir:

“Kavanin ve nizamât tanziminde muamelat-ı nâsa erfak ve ihtiyacât-ı zamana evfak ahkâm-ı fikhîyye ve hukukîyye ile adap ve muamelat ittihaz kılınır” (Kanunların ve nizamnamelerin düzenlenmesinde, halkın işlerine ve zamanın ihtiyaçlarına uygun fikhî hükümler ve buna ilişkin hukuk usulü ve işlemleri esas kabul edilir.)

Yine savaş sonrasında yeni Türk Devletinin hukuki yapısını belirlemek ve gerekli kanunları hazırlamak için oluşturulan Komisyonların (Mecelle Vacibât, Mecelle Ahvâl-i Şahsiye, Usul-i Muhakeme-i Hukukîyye ve Şer’iyye, Ticaret-i Bahriyye ve Berriye, Usul-i Muhakemât-ı Cezâiyye ve Kanun-ı Ceza Komisyonları) çalışmalarını belirlemek için hazırlanan Talimatnamede:

“Muamelât-ı nâsa ve bilhassa memleketin terakkîyat-ı iktisadiyesinin inkişafına hâdim ahkâm vaz’ına sarf-ı mesai edecek ve husul-i maksad için gerek ahkâm-ı fikhîyye ve gerek mileli sairece kabul edilmiş esasattan istifade edilecektir” (Halkın işlerine ve memleketin ekonomisinin gelişmesine hizmet edecek hükümler koymaya mesai harcayacak ve bu maksadı temin için gerek fikhî hükümlerden, gerekse diğer milletlerce kabul edilmiş esaslardan yararlanılacaktır”

şeklinde bir hüküm konulmuştur.

Bu hüküm devrin yöneticilerinin tümünün kanaatini yansıtmasa da, ağırlıklı görüş ve uygulama bu yöndedir. Nitekim Atatürk sonraları Cumhuriyet Halk Fıkrası’nda yaptığı bir konuşmada bu hususa değinecek ve şöyle diyecektir:

¹⁴ ENGELHARDT, a.g.e., s. 259.

“Efendiler, ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanununu ihzar edenlere bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunlarda ‘ahkam-ı şer’iyye’ tabirinin bir münasebetinin olmadığını anlatmaya çalıştık. Fakat bu tabirden başka bir mana tasavvur edenleri ikna mümkün olmadı”¹⁵

Bütün bu tespitler, Tanzimat Döneminde yapılan hukuki düzenlemelerin, **resepsiyon** anlamında bir reform veya değişiklik olarak adlandırılmayacağını, olsa olsa mevcut hukuk düzeninin bir **rehabilitasyonu** olabileceğini göstermektedir. Tanzimat’tan beklentileri hayal kırıklığına dönüşen yabancılarda da bu kanaat aynen oluşmuştur:

“Gerçekten de Tanzimat, devletin en kötü döneminde düşünüldü ve tatbik edildi, Avrupa’ya göre teminat yerine geçerek padişahı büyük bir karışıklıktan kurtardı; her taraftan tehdit edilen devlet bu sayede biraz nefes alabildi; fakat Türkiye’yi medenî devletler arasına geçirmesi gereken uzun bir tecrübe süresi dışında bir sonuç alınamadı.”¹⁶

Tanzimat döneminde hukuk sisteminin resepsiyon anlamında dizayn edilememesinin nedenlerinden biri de dönemin aydınlarının gayretleri olmuştur. Dönemin Osmanlı aydınlarının —her ne kadar modernleşme yanlısı olsalar da— kültür düzeyinde de kalsa İslâm’ın ve hükümlerinin korunması taraftarı olmalarının(*) bu sonuçta önemli payı vardır:

“Kurtuluş Savaşı’nın başladığı yıllarda modernleşme yüz yaşını geçmiş ve toplumun hemen bütün sektörlerine yayılmıştı. Askeri ıslahatları idare, maliye, adalet ve hukuk alanındaki düzenlemeler izlemiş, son olarak Ceza (1847) ve Ticaret (1850-1851) kanunları da Batı’dan iktibas edilmişti. Ancak aile hayatı söz konusu olduğunda iş değişiyordu. Bütün diğer kanunlar dışarıdan ithal edildikten sonra bile bu alana el uzatılamamıştı. 1917 Hukuk-u Aile Kanunnamesi, parlamentodan geçmeyeceği düşüncesiyle olağanüstü bir kararname biçiminde yürürlüğe sokulmuş; uygulamanın başarısızlığı üzerine 1919’da kaldırılmıştı. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Ali Suavi, Şinasi gibi modernleşme yanlısı düşünürler bile kültürün manevi yönlerinin korunmasına taraftardılar. Batıdan maddî unsurların alınması gerektiğini düşündükleri için, tasarlanan gelişmeleri dinsel hükümlere dayandırmaya çalışıyorlar ve kadın haklarını da aynı temelde ele alıyorlardı.”¹⁷

Dönemin aydınlarının, kanun yapma tekniği, kanunları yapanların düşünceleri ve kanunların muhatabı olan milletlerin konumları hakkında besledikleri

¹⁵ M. Akif AYDIN, “İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları”, a.g.e., s. 300.

¹⁶ ENGELHARDT, a.g.e., s. 479.

* Sözü geçen aydınların tavırlarındaki bu farklılıkta, o denemede muhalefette bulunmalarının önemi de dikkate alınmalıdır.

¹⁷ Alev Erkilet BAŞER, “Orta Doğu’da Modernleşme ve İslâmî Hareketler”, s. 146.

kanaatlerini, ayrıca Şeriat'ın bu konulardaki hükümlerini nasıl dikkate aldıklarını, Namık Kemal'in bir hukuk kitabının tercümesine yaptığı eleştirilerden de görebiliriz:

“Pradie Fodere'e atfedilen sözünde, insanoğlunun daima birbiriyle birlik ve beraberlik halinde bulunmasını ilahi kanun gereği saydıktan sonra, her kavme, “bu kanuna” itiraz ve kendi inançlarına uygun kanun yapmak selâhiyeti veriyor. Böyle bir durumda, savaşçı bir millet ilâhi kanun hükmünce muhabbet ve birlik ile “davranmaya” memur oldukları diğer kavimler üzerine daima hakim olmalarını doğuracak bir kanun vazetseler, hukuk kuralları dahilinde hareket etmiş olacaklar. Bu görüş kabul olununca, insanoğlunun severken yavrusunu öldüren canavardan ne farkı kalır?

Bu, İslam ulehasının öngördüğü kanun yapma usulüne aykırıdır. Çünkü dinin insana yüklediği vazife, bir yaratıcıya ibadet ve o yaratıcının adalet hükümlerine uymak olduğundan; daima siyaset diyanete tabi ve diyanetin dünya işlerine müteallik olan adaletin aslî hükümleri ise Müslümanların geneline şamildir. Zamanın değişmesi ile değişen ve içinde bulunulan durumun bazı gereklerine göre uyulan meseleler, tamamen tali hükümler ve istisnalardır. Şimdi Avrupa'da olduğu gibi, aralarında bir nehir veya bir dağ ve bir lisan ile batıl inançlardan oluşan bazı görenekten başka bir fark bulunmayan iki toplumun, yarısından fazla meseleleri birbirine zıt iki ayrı kanuna tabi olmasına; İlâhi birlikten sonra; insanoğlunun bir doğruluk merkezinde birliğini “isteyen” yüce iradesiyle insanlık aleminin mutluluk verici temiz şeriatı asla cevaz veremez.”¹⁸

MECELLE

1839 Tanzimat Fermanında Osmanlı Devletine yeni bir hukuki yapı vermenin gereği vurgulanmış, daha sonra bu doğrultuda bazı komisyonlar kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Ticaret ve Nizamiye Mahkemeleri de kurulmuştur. Bu mahkemelerde, diğer Avrupa ülkelerinin medenî kanununa benzer ve ortak ihtiyaçları karşılayacak bir medenî kanuna ihtiyaç duyulmuştu. Zira ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin başkanları dışındaki üyeleri hukukçu değillerdi. Yine bu dönemde 1850 yılında çoğu hükümleri Fransız Ticaret Kanunundan alınarak hazırlanmış Kanunname-i Ticaret uygulanırken, borçlar hukuku ilkelerinin uygulanmasında zorluklar çekilmekteydi. Bu ilkelerin bizzat fıkıh kuralları içinden çıkarılması oldukça zordu ve ayrıca ticarete taalluk etmeyen konularda da güçlükler yaşanıyordu. Aynı şekilde nizamiye mahkemelerinin üyelerinin de fıkıh kitaplarında her hükmü bulabilmeleri mümkün değildi.

¹⁸ Fevziye TANSAL, “Türk Hukuk Tarihi Dergisi”, s. 62.

Mecelle'nin Esbab-ı Mûcibe (gerekçe) Mazbatası'ndaki şu ifadeler, Mecelle'ye neden gerek duyulduğu konusunda fikir vermektedir:

“...ihtilâflardan âzâde ve yalnız en uygun görüşleri içerisine almak üzere —fikhî muamelelere dair anlaşılması kolay bir kitap yapılırsa herkes kolaylıkla okuyarak muamelelerini ona tatbik ve böyle mazbut bir kitap olduğu halde nâib efendi (hakim)lere büyük faydası olacağı gibi Nizamiye Mahkemeleri azasiyle idarî işlerde bulunan memurlar dahi okumak suretiyle şer’i meseleleri kavrayarak, icabında güçleri yettiği kadar şer’i Şerife tâbi olurlar. Hem Şer’i mahkemelerde muteber ve geçerli hem de Nizamiye Mahkemelerinde hukuk davaları için kanun kaynağı lüzumu kalmaz— mütalaasına mebnî öyle bir muhteşem eserin vücuda gelmesi hayli vakitten beri arzu olunan bir hal olup...”¹⁹

Mecellenin hazırlanmasında bir diğer önemli sebebin dış baskılar olduğu da bilinmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Tanzimat ve Islahat Fermanları Batı'nın baskısıyla ve onları memnun etmek kaygısıyla hazırlanmıştı. Birçok alanda Batılılaşmaya gidilirken hukuk alanında da Batı'nın tesirinden kurtulmak imkansızdı. Üstelik dönemin en önemli devlet adamları Âli ve Fuat Paşalar da heyecanlı birer Batı taraftarı idiler. Özellikle Âli Paşa, medenî kanun konusunda da, milli bir kanundan ziyade Fransız Medenî Kanunu (Cod Civil) nun aynen iktibas edilmesine taraftardı.

Mecelle'nin hazırlanması kararı verildikten ve bu iş için Komisyon oluşturulduktan sonra Batılı devletlerin, özellikle de Fransa'nın baskıları o derecede etkili olmuştur ki, Mecellenin hazırlanışında görevlendirilen Ahmet Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırlığından azledilerek Bursa Valiliğine atanmıştır. Bu atamada Fransa elçisi Mösyö Bouree'nin aleyhte çalışmaları etkili olmuştur.²⁰

Mecelle'yi hazırlayacak komisyonun teşkilinden önce Meclis-i Tanzimat bünyesinde oluşturulan cemiyet-i ilmiye, **metn-i metin'i** hazırlamıştır. Bu heyette Rüştü Molla Efendi başkanlığında İstanbul Kadısı Tahir Efendi, Ali Ratib Bey ve Ahmet Cevdet Paşa bulunuyordu. Cemiyet ilk kitap olarak Kitab-ul Buyû'u kaleme aldı ve dağıldı. Ahmet Cevdet Paşa bu Komisyonun, Tahir Efendi dışında yetersiz hukukçulardan oluştuğu için dağıldığını bildirmektedir.

Bu dönemde Fransız (Cod Civil) Medenî Kanununun tercüme ve iktibas edilmesi fikri ağır basmakla birlikte, özellikle Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa ve Şirvanîzâde Rüştü Paşa'nın karşı çıkmasıyla bu teşebbüsten vazgeçilmiş ve Ah-

¹⁹ Ali Himmet BERKİ, “Açıklamalı MECELLE”, s. 9.

²⁰ Ebul'ula MARDİN, “Medenî Hukuk Cephesinden AHMET CEVDET PAŞA”, s. 88.

met Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir heyet kurularak Mecelle'nin telifine başlanmıştır.²¹

Mecelle'nin hazırlanmasında görev alan hukukçular şunlardır:

1. Filibeli Halil Efendi, 2. Seyfeddin İsmail Efendi, 3. Şirvânîzâde Ahmet Hulusi Efendi, 4. Ahmet Hilmi Efendi, 5. Bağdatlı Muhammed Emin Efendi, 6. İbn Âbidinzâde Alâaddin Efendi, 7. Gerdankıran Ömer Hulusi Efendi, 8. Kara Halil Efendi, 9. İsa Ruhi Efendi, 10. Yunus Vehbi Efendi, 11. Abdülatif Şükrü Efendi, 12. Ahmed Hâlid Efendi, 13. Karinâbadlı Ömer Hilmi Efendi, 14. Abdüssettar Efendi.²²

Mecelle'nin Mukaddimesi (Girişi) iki Makale'den oluşmaktadır. Makaan-i Ūlâ (Birinci Makale) Fıkıh ilminin tarifi ve bölümlerini, Makaan-i Sâniye (İkinci Makale) fıkıhın kurallarını anlatır. Evrensel hukuk kurallarının da önemli bir kısmını içine alan bu girişte, fıkıh kurallarının daha iyi anlaşılabilmesi için kavram tarifleri ve fıkıh kurallarına ulaştıracak mantık, edebî bir şekilde verilmektedir. (*)

Mecelle bir bütün olarak değil, 16 ayrı kitap halinde, sekiz senede hazırlanmış ve her bir bölümü Padişah'a sunularak yürürlüğe girmiştir. Mecelle'deki hükümler ve Mecelle hakkında ifade edilenler dikkate alındığında; ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın gayretleri konusunda hasmane tavırlar takınanların tavırları değerlendirildiğinde, Mecelle'nin ve dolayısıyla Ahmet Cevdet Paşa'nın, Türk hukuk sisteminin resepsiyonunu uzun bir süre geciktirdiği belirgindir.

KANUN-U ESÂSÎ (1876 ANAYASASI)

Tanzimat döneminde hukukla ilgili en önemli olay Mecelle'dir. Tanzimat döneminin hemen akabinde ve bu dönemin tesiri ile yapılan bir diğer önemli hukuk olayı da Kanun-u Esâsî'dir. Osmanlı Devleti'nde Padişahın yetkilerinin kısıtlanmasını da içerebilecek bir anayasanın yapılması fikri aydınlar arasında, bilhassa Şinasî, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önde gelenler arasında tartışılmıştır.

Namık Kemal, Montesquieu'nun 'Kanunların Ruhı' adlı eserini tercüme etmiş ve Montesquieu'nun, özellikle anayasa ve parlamenter yönetim biçimine ilişkin fikirlerinin, şeriata uygun olduğunu savunmuştur. Namık Kemal'e göre İslâm devleti modernleşirken Avrupa'yı körü körüne taklit etmemeli, kendi kanunlarını, inanç ve geleneklerini terk etmemelidir. Şeriat'ın adil kuralları,

²¹ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 78.

²² M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 80.

* Mecelle'nin Giriş bölümünü oluşturan 100 maddesi, orijinali ve sadeleştirilmiş hali ile Ek'te sunulmuştur.

Montesquieu'nun belirttiği 'Tabii Hukuk'tur. Tabii hukukun temel kuralları şahsî hürriyet, eşitlik, toplanma hürriyeti, memurların sorumluluğu gibi unsurlardan oluşur. Halkın hakimiyeti ise hükümetin halktan kaynaklanmasıdır ki, bu, her ferdin doğuştan sahip olduğu haktır. Hükümeti adalet içinde tutmanın yolu ise, hükümetin işleyişinde uyacağı kuralların açıkça belirtilmesi ve yasama erkini hükümetten alacak meşveret ilkesidir... Meşveret usulüne müracaat olunmazsa, dakika dakika çöküşe yaklaşılabilecek ve devlet pek az zaman içinde mahvolacaktır... Madem ki Avrupa bu hale iki asır içinde gelmiş ve madem ki ilerleme araçlarını onlar bulmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız... Bizim hiç olmazsa iki asır içinde en medenî memleketlerden olacağımıza bir şüphe var mıdır?²³

Namık Kemal gibi düşünürler yanında, anayasa fikrinin hayata geçirilmesinde en önemli rol Mithat Paşa'ya aittir. Mithat Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Büyük Devletler 'Doğu Sorunu'na çözüm bulmak gerekçesiyle İstanbul'da toplanacak bir Konferansın hazırlıklarını yapmakta, diğer yandan da Rusya'nın panslavist politikaları hem Osmanlı Devleti'ni hem de Avrupa'yı rahatsız etmektedir. Konferansı tertip eden devletler bir yandan da, Konferansın amacına ulaşamaması durumunda yeni bir Türk-Rus Savaşı çıkabileceği veya beş büyük devletin Osmanlı Devleti topraklarını işgal edebileceği gibi senaryolarla tehditkâr bir tavır takınmakta idiler. İşte bu şartlarda Konferansın (İstanbul Konferansı) ilk toplantısının yapıldığı 23 Aralık 1876'da ilk Osmanlı Anayasası (Kanun-u Esâsî) ilan edildi.

Anayasanın ilanı Osmanlı elçilerine şu özet bilgilerle duyurulmuştur:

“Sultan ve Halife, Müslümanların en üstündedir ve Osmanlı tebaasının egemenidir. Devletin sujeleri, aralarında fark olmaksızın “Osmanlı” tabir olunmuştur. Kişisel özgürlüklerine dokunulamaz, kanunlarla garanti altındadırlar. Teokratik devlet sadece anayasa için mevcuttur. Adalet müdahale edilmeyecek, mahkemeler açık yargılama yapacaklardır. Bunlar Batı anayasalarının hükümleridir. Osmanlı Devleti ve halkının daha mutlu olacakları bir ortam yaratılmıştır.”²⁴

Esas itibarıyla 1830 Belçika Anayasası örneğine dayanan²⁵ 1876 Anayasası gözden geçirildiğinde, Padişah, parlamenter sistemdeki sembolik devlet başkanı gibi değil, aksine tüm yetkileri elinde bulunduran, kendi rızası ile bazı yetkileri başıslayan konumundadır. Padişah yürütmenin başındadır. Güvenoyu sistemi yoktur. Hükümeti kurma ve feshetme yetkisi Padişahındır. Ayrıca **'kanun hük-**

²³ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 53.

²⁴ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 67.

²⁵ Mustafa ERDOĞAN, a.g.e., s. 27.

münde kararname çıkarma yetkisi', yasama gücünü de elinde bulundurduğunun önemli bir işaretidir. (*)

1876 Anayasasında, üyeleri Osmanlı vatandaşları tarafından seçilen Heyet-i Mebusan ile Padişah tarafından belirlenen ve ömür boyu atanan üyelere oluşan bir üst denetim organı olarak Meclis-i Ayan vardır. Yargı gücü bağımsızdır. Yargıçların işlerine son verilemez. Bakanlar Kurulu ile Meclis-i Ahkam-ı Adliyye'nin reis ve üyelerini ve Padişah aleyhine cürüm işleyenleri yargılamak üzere Divân-ı Âli ismi altında bir mahkeme kurulmuştur. Osmanlı vatandaşlarına siyasi parti ve dernek kurma ile toplantı özgürlükleri dışındaki özgürlükler tanınmış olup, can, mal, ırz, konut dokunulmazlıkları güvenceye alınmıştır. Önemli bir istisna, Padişahın polis soruşturmasına dayanarak yurt dışı sürgün cezası verebilmesidir.

Padişah'a sınırsız yetkilerin tanınması, sıkıyönetim ilanı ve yurt dışı sürgün gibi kararların yürütmeye, dolayısıyla Padişah'a ait olması, din ayırımının kaldırılması çabalarına karşılık, devletin dininin İslâm olduğunun belirtilmesi, bu dönemden resepsiyon beklentisinde olanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde 1876 Kanun-u Esâsî'nin ilanı, bir resepsiyon eylemi değil, Osmanlı Saltanatı'nın Tanzimat ve Islahat Fermanlarında olduğu gibi dış baskılara, bu defa İstanbul Konferansı'nın tehdidine karşı bir geçiştirme operasyonudur.

Kanun-u Esâsî ile oluşturulan Meclis-i Umumi 1878 yılının Nisan ayında Padişah tarafından feshedildi. Nihayet 1908'de İttihat Terakki, İngiltere ile Rusya'nın Balkan sorunları için Reval'de görüşme yapmaları ve Makedonya için ıslahat istemeleri sonucu paniğe kapılıp Resne'de Kolağası Niyazi Bey'in ayaklanmasını da bahane ederek harekete geçmiş, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyeti re'sen ilan etmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de Anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ve Meclis'i toplantıya çağırdığını, seçimlerin yapılması kararı aldığını açıkladı. Böylece II. Meşrutiyet dönemi başlamış oldu.

Burada önemli bir anekdotu da aktarmakta yarar vardır: 1906 yılında bir kongre hazırlanması düşünülmüş ve bu Kongre 1907 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu kongre de tüm Osmanlı muhalifleri bir araya gelerek "**Osmanlı Muhalifeyin Fırkaları Kongresi Beyannamesi**" neşretmişlerdir. Bu bildiri II. Abdülhamit'in tahttan feragat etmeye zorlanması ve Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi istenmiştir. Bu Kongreye katılan ve Beyannameye imza atan fırka ve komiteler şunlardır:

Ermeni Taşnaksütyan Cemiyeti,

* 1960 İhtilâl Anayasasında tekrar, hükümete, Kanun Hükümünde Kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır.

Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti,
Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi,
Armenya Gazetesi,
Razmik Heyet-i İdaresi,
Hayrenik Heyet-i İdaresi,
İttihat ve Terakki Cemiyeti.²⁶

İttihat ve Terakki, Kanun-u Esasi'de bazı değişiklikler yapmış ve bu değişiklikler için yabancı uzmanlar getirmiştir. Bunlardan biri de Adalet Bakanlığı'nda görevlendirilen Kont Ostorog'dur. Görevi Osmanlı yasalarını Avrupa yasalarıyla aynı seviyeye getirmek ve tasarıları Bakanlığa sunmaktır. İttihat ve Terakki, Parlamentoyu toplama, süresini uzatma, dağıtma yetkilerini, her istediklerini yaptırabildikleri Padişah'a dolayısıyla kendisine bağladı. Böylece 1908 yılında büyük ümitlerle ve Osmanlı tarihinde ilk kez genişçe bir tabandan gelen bir zorlama ve hareketle yürürlüğe giren Anayasayla gerçek anlamda parlamenter bir sisteme geçiş yapılamadı. II. Meşrutiyet döneminde de bir hukuk devleti yaratılamadı.²⁷

1876'da yapılan Kanun-u Esâsî gibi, 1908'de yapılan değişiklikler de bir resepsiyon hareketi değildir. Birincisi dış baskıların, ikincisi de yapanların şahsî ihtiraslarının²⁸ sonucu olarak gerçekleşmiş ve değil resepsiyon, bir rehabilitasyon yerine dahi geçememiştir.

Tanzimat Döneminde yapılan düzenlemelerin bir resepsiyon hareketi olamamasının dış ve iç siyasi sebeplerinin tespitinde genellikle herkes ortak kanaate sahiptir. Ancak bu sebeplerin dışında daha içsel iki sebep vardır ki, bu da toplumun İslâm inancı ile, İslâm'ın bizatihi kendi gücüdür. Bu güç ve bu gücün oluşturduğu toplumsal inanç ve yaşayış, Tanzimat döneminde yapılanların şekli olarak kalmasına veya Batı'nın elde etmek istediği sonucun oluşmamasına sebep olmuştur:

“Batılı güçlerin baskısı altında tamamlanan çok daha radikal bir değişiklik, şartları hususunda Babiâli'ye öneriler yapan Fransa (1740), Rusya (1774) ve diğer güçlere “reayayı himaye” hakkı bahsetme ile, Hıristiyan tebaanın konumunun iyileştirilmesi idi. Bu vaatlerin yerine getirilmesi, 3 Kasım 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun yürürlüğü ile başlayan Tanzimat fermanlarında şekillenmiş ve nihayet Sultan II. Abdülhamit tarafından 23 Aralık 1876'da çıkartılan inceden incede

²⁶ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 82.

²⁷ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 82.

²⁸ Mustafa ERDOĞAN, a.g.e., s. 36.

işlenmiş anayasal bir belgeye dahil edilinceye kadar diğer kanunlarca takip edilmişti. Bu anayasal aletler birçok hukuki reformu kapsamıştı, ama ne Tanzimat kanunları ne de kısa ömürlü Mithat Paşa'nın 1876 Anayasası, geleneksel İslâm'ın, Batı hukuk ve adalet kavramlarına sert direnişi sebebiyle gerçekleştirilebilmişti.²⁹

2- “LOZAN” (DÖNÜM NOKTASI) SONRASI DÖNEM

Türkiye Cumhuriyetinin hukuk ve dış siyaset alanında yaşadığı en önemli ilk gelişme, 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansıdır. Konferansa İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan) ile T.B.M.M. Hükümeti katılmışlardır. Türk Heyetinde Konferans görüşmelerine İsmet İnönü başkanlığında Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka ile birlikte, müşavir olarak da: Münir (Ertegün), Muhtar (Çilli), Veli (Saltık), Zülfü (Tiğrel), Zekâi (Apaydın), Celal (Bayar), Şefik (Başman), Seniyyettin (Başak), Şevket (Doğruer), Tevfik (Bıyıklıoğlu), Tahir (Taner), Nusret (Metya), Hikmet (Bayur), Zühtü (İnhan), Fuat (Ağralı), Mustafa Şeref (Özkan), Şükrü (Kaya), Hamit (Hasancan), Cavit (Maliyeci), Ruşen Eşref (Ünaydın), ve Yahya Kemal (Beyatlı) Beyler katılmışlardır.

Başlangıçta ve görünürde 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında sınırların, tazminatların, arazi ve esir mübadelesi gibi konuların ele alınacağı sanıldığı bu Konferansta, hukuk sistemini etkileyecek önemli kararların alınacağı pek akla gelmemiştir. Fakat Konferansın ilerleyen günlerinde tartışmalar, özellikle adlî imtiyazlar ve gayrimüslim azınlıkların ahval-i şahsiye alanındaki hukuki statüleri üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Aslında bu görünen sebeplerin arkasında, yeni Türk Devletinin İslâmi kimlikten uzaklaştırılması arzu ve stratejisi, bu uluslararası konferansın taraflarını, Türkiye'nin iç meselelerine, özellikle de hukuki düzenlemelerine müdahil olma durumuna getirmiştir.³⁰

Batılı devletler, kendi vatandaşları olup da Türkiye'de ikamet edenlerin davalarının yerli ve yabancı hakimlerin katılacağı karma mahkemelerde görülmesini ve Türkiye'nin söz verdiği hukuk reformlarını yapmak için yabancı hukukçulardan bir komisyon oluşturulmasını talep etmekteydiler. Türk heyeti şiddetle bu talebe karşı çıkmış, hatta İnönü, 2 Aralık 1922 tarihli konuşmasında, Paris Antlaşmasından bu yana adalet teşkilatının ve kanunların Avrupaî bir şekilde yenilediğini, imtiyazlara gerek olmadığını, adlî kapitülasyonların kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta M. Kemal, İzmir İktisat Kongresinde,

²⁹ Macid HADDURİ, “İslâm Hukukunda Savaş ve Barış”, s. 286.

³⁰ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 301.

“...bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denemez”³¹

demektedir. Cumhuriyetin kurucusunun bu sözlerinden, hukukun herkese uygulanabilirliğinin bağımsızlık anlamında gerekliliğine inanıldığını anlamaktayız. Fakat milli hukuk anlamında aynı hassasiyetin düşünülmediğini sonraki gelişmelerde görmekteyiz. Bununla birlikte, Türk Heyetinin yukarıda aktardığımız görüşü ve direnişi, Türkiye'nin hukuk sisteminde henüz resepsiyon anlamında köklü bir değişiklik taraftarı olmadığını da göstermektedir.

Heyetlerin karşılıklı olarak kendi inanç ve düşüncelerinden taviz vermeye yanaşmaması yüzünden Konferansın 1. Bölümünde bir netice alınamamış ve Türk Heyeti 7 Şubat 1923'te Türkiye'ye dönmüştür. Dönüş yolculuğunda İsmet İnönü'yu İstanbul'dan Ankara'ya götüren tren, Mustafa Kemal'i İzmir'den Ankara'ya götüren trenle Eskişehir'de karşılaşır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü başbaşa görüşerek Konferansın kritiğini yaparlar. Neticede İtilâf Devletlerinin sözcüsü durumundaki Lord Cürzon'un tekliflerini kabule karar verirler.³²

Konferansın 2. Bölümü 21 Nisan 1923'te başladı. Karşılıklı heyetlerde değişiklik yapıldığı gibi, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Belçika, Portekiz gibi yeni bazı ülkeler de Konferansa delege olarak katılmışlardır. Anlaşmaya varılmayan bazı konuların çözümü ileride yapılacak görüşmelere bırakılmıştır. Musul meselesi de bunlardan biridir ve Milletler Cemiyeti'nin çözümüne bırakılmıştır. Milletler Cemiyeti de çözümü, Musul'un Türkiye'den koparılmasında görmüş ve Musul elimizden çıkmıştır.

Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların ahval-i şahsiye alanındaki statülerinin belirlenmesi görüşmelerinde Batılı devletler, gayrimüslimlere yargısal özerklik istemişlerdir. Fakat Türk Heyeti bu talebe karşı çıkmış, hatta İstanbul Hükümeti tarafından yürürlükten kaldırılmış bulunan Hukuku Aile Kararnamesi'ni yürürlüğe koyacağını, Lozan görüşmelerinde delegasyondan Rıza Nur'un ağızından ve Mecliste de Şükrü Kaya'nın ağızından ifade etme gereği duymuştur. Bu da gösteriyor ki, 1922 sonlarında Ankara hükümeti, yeni Türk devletinin hukukî yapısı hakkında, henüz kesin bir batılılaşma ve laikleşme taraftarı değildir.³³

Değerli araştırmacı M. Akif Aydın'ın, tarihe ve Türk hukukunun laikleşme sürecindeki tartışma ve sonuçlara ışık tutacak değerlendirmelerini, değerlendirmelere dayanak olan görüşlerle birlikte buraya almayı, gelecek kuşak hukukçularının resepsiyon sürecini değerlendirebilmeleri için gerekli görmekteyim:

³¹ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 303.

³² Necip Fazıl KISAKÜREK, Büyük Doğu, 6 Ekim 1950, SAYI: 29.

³³ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 306.

“Gayrimüslim azınlıklara uygulanacak hukuki esaslar konusu Lozan’ı hayli meşgul etmiştir. Bu görüşmeler sırasında Türk delegasyonu İtalya ve İngiliz delegeleri arasında 30 Aralık 1922 tarihli oturumda hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için müşterek bir kanunun yapılmasının mümkün olup olamayacağı konusunda dikkate değer bir tartışma geçmiştir. Sonraki gelişmelere ışık tutması bakımından bu tartışmadan biraz bahsetmek faydalı olacaktır. İngiliz delegesi Ryan, evlenme ya da boşanma bakımından ayırım yapılmaksızın hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara uygulanabilecek herhangi bir ilke bilmediğini, Türk Temsilci Heyetinin başka hiçbir devlette bulunmayan bir durum yaratmaya çalıştığını ifade etmiştir... Ona göre hem Müslüman hem de Müslüman olmayanlara aynı kanunun uygulanmasında bir yarar yoktur. Böyle bir tedbir Müslümanlar kadar Hıristiyanları da kendi özel geleneklerinin uygulanmasından yoksun bırakma sonucunu doğuracaktır. Bu ise azınlıkların geleneklerine saygı gösterilmesini isteyen antlaşmaların özüne aykırıdır. Hindistan’da uygulanan İngiliz politikası bu ilkenin bir örneğidir. İtalyan delegesi Montagna da ayırım yapmaksızın bütün Türk uyruklarına uygulanacak genel bir kanun çıkartmanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Batı ülkeleri örneği geçerli değildir; gerçekten bu ülkeler ulusal özellik bakımından olduğu kadar, din, soy ve dil bakımından da mütecanislerdir. Azınlıkların büyük kitleler halinde bulunduğu Türkiye’nin durumu böyle değildir. Herkese aynı ilkeleri uygulamak istemekle, Türk hükümeti ayırım gözetmeksizin herkesi gücendirmek ve herkese haksızlık yapmak tehlikesi ile karşılaşır. Hıristiyanlar arasında yürürlükte olan geleneklerden özü bakımından farklıdır; çünkü bunlar her şeyi ile hatta birtakım fizyolojik başlıklarla bile ayrı olan halkların yüzyıllardır süregelen alışkanlıklarının ürünüdürler.

Bu konuşmaya verdiği cevapta Rıza Nur Bey, Türk hükümetinin hazırlamak istediği laik yasaların Rum topluluklarının geleneklerini göz önünde tutacağını bildirmektedir.”³⁴

Türkiye 24 Temmuz 1923 de imzaladığı Lozan Antlaşması ile birlikte ‘Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri’yi de imzalamıştır. Bu bildirideki hükümler gereğince, Türk Hükümeti 5 yıldan az olmamak üzere gerekli göreceği bir süre için I. Dünya Savaşına girmemiş ülkelerin vatandaşları arasından Avrupalı hukukçu danışmanlar almayı kabul etmiştir. Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanına bağlı olacaklar, İstanbul ve İzmir’de görev yapacaklar, hukuk reformları yapacak olan komisyonların çalışmalarına katılacaklar, hakimlerin görevlerine karışmadan hukuk, ceza ve ticaret mahkemelerinin işleyişini izleyip Bakana bilgi vereceklerdir.³⁵

³⁴ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 307.

³⁵ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 305.

Böylelikle Konferans, Batılı ülkelerin kendi vatandaşlarına ve azınlıklara hukuki garantiler elde etme ısrarlarıyla asıl mecrasına döndürülmüş, Türk Heyeti ise, önceleri Mecelleyi savunan reflekslerini, sonraları Atatürk'ün talimatları doğrultusunda resepsiyon taahhütlerine dönüştürmüştür.

Lozan Antlaşmasının azınlıklar hukuku ile ilgili en önemli yanı, Batılı devletlerin, Türk Heyetinin yeni ve laik karakterde kanunlar yapacağını taahhüt etmesini yeterli bulmayarak, Antlaşmaya gayrimüslim azınlıklarla ilgili olarak, açıkça vesayet ifade eden hükümler koymalarıdır:

“Türk hükümeti gayrimüslim azınlıkların aile hukuku veya ahkâm-ı şahsiyeleri konusunun, azınlıkların örf ve adetlerine göre çözümlenmesine imkan sağlayacak düzenlemeler yapmaya muvafakat eder.

İşbu hükümler, Türk hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin eşit miktarda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlar tarafından düzenlenecektir. İhtilâf vukuunda Türk hükümetiyle Cemiyet-i Akvam Meclisi Avrupa hukukçuları arasından oybirliği ile seçilmiş bir hakem tayin edilecektir.”³⁶

Konferansın komisyonları çalışmalarını tamamladıktan sonra İsmet İnönü Ankara'dan imza yetkisi istemiş, Rauf Orbay'ın başında bulunduğu Türk Hükümeti antlaşma şartlarını kabul edilemez olarak gördüğünden imza yetkisi vermemiştir. Esasen TBMM de antlaşma şartlarına karşıydı. Hükümetten imza yetkisi alamayan İsmet İnönü çareyi Mustafa Kemal'e başvurmakta bulmuş ve Mustafa Kemal'e telgraf çekerek yetki istemiştir. Mustafa Kemal de hükümetin görüşüne gerek duymadan istenen yetkiyi vermiş ve antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır.³⁷

Esasen Mustafa Kemal, Türk Heyetinde bulunanlardan ve kendi kadrosundakilerden çok önce ve onların aksine, hukukta reform değil, bir hukuk devrimi düşüncesine sahipti, bu düşüncesini de 1 Mart 1922'de TBMM'nin Üçüncü Toplantı Yılıni açarken yaptığı konuşmada ifade etmiştir.³⁸ Nitekim Mustafa Kemal 1923'ün Ocak ayında çıktığı yurt gezisinde Birinci Meclis'i feshederek yerine Halk Fırkası adıyla kurulacak partinin elemanlarından tayin edilmiş ve içinde muhalefetin bulunmayacağı bir Meclis oluşturmak fikrini test edecektir.³⁹ Neticede bu fikir hayata geçecek ve Türkiye uzun yıllar muhalefetsiz tek partili bir sistemle yönetilecek bir hukuk devrimi gerçekleştirmiş olacaktır.

³⁶ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 308.

³⁷ Meydan Larousse, C. 8, s. 103.

³⁸ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 183.

³⁹ Halk Fırkasının kuruluşu ile ilgili gelişmeler için Bkz.: İsmail GÜLDAŞ, s. 10.

Mustafa Kemal'in kadroları, Mustafa Kemal'in hukukta devrim düşüncesini tam olarak idrak ettikten sonra onunla aynı düşünceye gelmişlerdir. Bu tespitemizin önemli dayanağı, dönemin Adliye Vekili Seyyit Bey'in⁴⁰, TBMM'nin 3 Mart 1924 tarihli oturumunda Hilafetin Mahiyet-i Şeriyesi" hakkındaki konuşmasında, Medenî Kanunla ilgili olarak sarfettiği sözlere karşılık, dinleyici sıralarında bulunan Milletvekillerinin bu konuşmaya alkışlarla destek vermelerinin sonrasında, aynı milletvekillerinden bir çoğunun tam aksine İsviçre Medenî Kanununun iktibas edilerek kanunlaştırılması yönünde fikir beyan etmeleri ve oy kullanmalarıdır. Seyyit Bey'in Mecliste yaptığı meşhur konuşmasının konumuzla ilgili bölümünü aktarmakta yarar görmekteyiz:

"Efendiler, bütün doğu ve batının, bütün Avrupa hukukçularının, bütün filozofların birleştikleri bir şey vardır ki, o da; bir memleketin kanunlarının o memleketin örf ve adetlerine uygun olmasıdır. Kanun yapılırken esas budur. Bir kanun memleketin örf ve adetlerine uygun olmazsa o kanun payidar olmaz. Çünkü hukuk demek örf ve adet demektir. Bir memleketin kanuni hükümleri, hukuk kaideleri o memleketin örf ve adetlerinden doğar ve o örf ve adetlerin değişmesiyle değişir. (...)

... Adlî islahat adı altında alelacele bir kanun yapmak doğru olamaz, zararlıdır. Almanlar son medenî kanunlarını ancak on beş senede meydana getirebildiler. Memlekete, milletin örf ve adetine, milletin içtimai bünyesine uygun kanunlar yapmak kolay bir şey değildir. Çeşitli devletlerin, çeşitli usul ve kanunları var. Batı'nın örf ve adeti hukuku, olduğu gibi, doğunun da memleketimizin de örf ve adeti ve hukuki kaideleri vardır. Bunları uzun uzadıya tetkik etmek, etüd etmek, düşünmek, hangi kaidelerin hangi hükümlerin memleketimize, milletimizin içtimai şartlarına, yaşama biçimlerine uygun olduğunu tespit etmek gerekir. Böyle yapılmayıp da alelacele, gelişigüzel bir kanun yapılacak olursa fayda yerine zarar ortaya çıkar. Sonra sık sık iki günde bir tadil etmeye mecbur kalırsınız. Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin kanun-ı medenîsini bile getirebilirim. Ne yaparım? Alman ve İsviçre Kanun-ı Medenîsini tercüme ettirerek heyet-i aliyenize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye kanunu denilmez Muhterem Saraçoğlu

⁴⁰ Mehmet Seyyit Bey, Meclis-i Mebusan'da iki dönem ve sonrasında da TBMM'nde İzmir Mebusu olarak görev aldı. Cumhuriyet Döneminin ilk Kabinesi (İsmet İnönü Kabinesi)nde Adliye Vekili oldu. Hilafetin kaldırılması yönünde Meclis'te yaptığı konuşma ünlüdür. İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanmasında büyük emeği vardır. Medenî Kanun hazırlıkları sırasında yaptığı teklifler ve hazırlattığı kanun tasarısı ile gözden düştü. Çünkü Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin islah edilerek bir Medenî Kanun hazırlanmasından yana idi. O sıralarda çıkan Kanun gereği iki görevden birini tercih etmesi istendi. Hukuk Fakültesi Müderrisliğini tercih ederek siyasetten ayrıldı. Bkz.: İsmail KARA, C.1, s. 177.

Şükrü Bey'in tabiri veçhile Türk'ün ruhundan doğan kanun denilmez. Alman veya İsviçre Kanunu denir.”⁴¹

Dolayısıyla, Cumhuriyet kadroları başlangıçta yeni yapılacak kanunların hazırlıklarında fıkıh kurallarından ve diğer milletlerce kabul edilen hukuk kurallarından istifade edecekleri şeklinde bir kanaate sahip iseler de, bu kanaatleri ile birlikte görev aldıkları komisyonların görevlerine, Mustafa Kemal tarafından “**Türk İhtilali'nin mahiyeti**” hatırlatılarak son verilir:

“Sayın arkadaşlar!

Türk ihtilalinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız, kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle, Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm.”⁴²

Bazı yazarlar,⁴³ yukarıdaki ifadeleri Atatürk'e yakıştıramadıkları için, konuşmanın, dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt⁴⁴ tarafından yapıldığını yazarlar. Fakat Mahmut Esat Bozkurt'un ifadelerinden, söylevin Atatürk'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Hukukta devrim anlamına gelebilecek tüm bu gelişmeler Lozan'la birlikte başlayan sürecin gerçek anlamda bir **resepsiyon** olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca yine Mustafa Kemal'e ait şu sözler de tam anlamıyla resepsiyonu anlatmaktadır:

“...Bugün Lozan Konferansında ve cihanda Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekl-i sâbıkı ilgâdan, imhadan neşet etmektedir. Bizim inkılabımız Meşrutiyet inkılabı ve ondan evvel yapılan inkılaplar gibi olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi.”⁴⁵

İşte bu görüşler, Lozan Konferansından sonra oluşturulan Komisyonların çalışmaları için hazırlanan Talimatname'ye,

“Adlî esaslarda asrî bir devlet, memleketin ihtiyacı, bu esas ve ihtiyaçların temini için halihazır mevzuattan ve yüksek medeniyeti temsil eden Garp Milletlerinin

⁴¹ İsmail KARA, C. 1., s. 218. Ayrıca bkz.: Mete TUNÇAY, s. 69, 177.

⁴² Mahmut Esat BOZKURT, a.g.e., s. 11.

⁴³ Gülnihal BOZKURT, a.g.e., s. 190.

⁴⁴ Mahmut Esat Bozkurt'un Biyografisi için bkz: www.kutav.org.tr/eng/others/mebozkurt02.html

⁴⁵ M. Akif AYDIN, a.g.e., s. 304.

eserleri ve kâmil kanunlarından gerekli olanların alınması, ticaret kanunu gibi kanunlarda da uluslar arası örf ve adetin ihmal edilmemesi...”

şeklinde yansımıştır.

Sonuç olarak, Lozan ve sonrasındaki hukuka ilişkin gelişmeler ve bu gelişmelere kaynaklık edecek olan inançlar, bu süreci tam anlamıyla bir resepsiyon süreci haline getirmiştir.

Özellikle 4 Mart 1925’de çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, hem lafzı hem de ruhu ile resepsiyona en önemli desteği ve ortamı hazırlamıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ve bu kanun ile ihdas edilen İstiklâl Mahkemeleri ve uygulamaları, aynı zamanda resepsiyonun ne kadar hukuka ve halk iradesine uygun olduğu hakkında kanaat vermektedir.*)

Şimdi resepsiyonun dayanağı olan görüşlerden sadeleştirilmiş şekilde birkaç cümle ile örnekler özetleyebiliriz. Bu özetlerin tam metni ise, Türk Medenî Kanununun gerekçesini (Esbab-ı Mucibe) oluşturmaktadır.⁴⁶

“Kanunları dine dayanan **devletler** kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin taleplerini tatmin edemezler. Çünkü dinler, değişmez hükümler ifade ederler. Hayat yürür; ihtiyaçlar süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade etmezler. Değişmemek, dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, çağdaş medeniyetin esaslarından ve eski medeniyetlerle yeni medeniyetin en mühim farklarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları toplulukları nazil oldukları iptidai devirlere bağlarlar ve ilerlemelere mani belli başlı tesir ve sebepler sırasında bulunurlar.”

“Cumhuriyet, Türk adaletinin bu keşmekeşten, yokluktan ve pek iptidai vaziyetten kurtarılmasını inkılâbın ve çağdaş medeniyetin gereğine uygun yeni bir Türk Kanunu Medenîsinin sür’atle meydana getirilmesini ve kanun yapmayı zaruri kılmıştır. Bu maksatla hazırlanan Türk Kanunu Medenîsi medenî kanunlar sırasında en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanunu Medenîyesinden alınmış ve iktibas olunmuştur.”

* “Takrir-i Sükûn Kanunu, a) Kürt silahlı muhalefeti (bu arada legal Kürt organizasyonları dahil), b) İttihatçı muhalefeti, c) Özellikle İstanbul basınından gelen basın muhalefeti, ç) Eski millî mücadele önderleri etrafında kümelenmiş Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası muhalefeti, d) İslâmî unsurların (Halifelik yanlıları da dahil) muhalefeti; ayrıca, Kemalist otoriteye karşı hangi biçimde olursa olsun ‘hak isteme’ konumunda bulunan birey/toplum/sınıf/cemaat muhalefeti –örgütsel veya düşünsel- şiddetle ortadan kaldırma yetkisini hükümete tanıyan bir ‘yasal metin’dir.” (İsmail GÜLDAŞ, a.g.e., s. 423.

⁴⁶ Bakınız: 1. Aytekin ATAAY & İsmet SUNGURBEY, “Medenî Kanun ile Borçlar Kanunu”,

“Unutmamak lazımdır ki Türk milletinin kararı muasır medeniyeti kayıtsız şartsız tüm prensipleri ile kabul etmektir. Bunun en bariz ve canlı delili inkılâbımızın kendisidir. Muasır medeniyetin Türk topluluğu ile uygun olmayan noktaları görülmüyorsa bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki noksandan değil, onu fuzuli bir suretle kuşatan ortaçağ teşkilatı ve dini kurallar ve kurumlardır.”

“Örf ve adete ve göreneklere mutlak surette bağlı kalmak davası beşeriyeti en iptidai vaziyetinden bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiçbir medenî millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve hayatın gereklerine uygun hareketle zaman zaman kendini bağlayan örf ve adetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. Hakikatler karşısında âbâ ve ecdadından miras kalan itikatlara behemehal bağlı kalmak akıl ve zeka icaplarından değildir. Esasen ihtilaller bu hususta en müessir bir vasıta olarak kullanılmışlardır.”

“Modernleşme tarihimizde kıymeti olan bir hadiseyi şuracıkta zikretmek isteriz. Âli Paşa, Fransız Kanuni Medenîsi’nin Türkiye için aynen kabulünü vaktiyle Sultan Aziz’e teklif etmiş, fakat Cevdet Paşa’nın müdahalesi ile bu büyük teşebbüs neticesiz kalarak yerine Mecelle ikame olunmuştur. Esasen tek mil endişesi şahsi menfaatlerden ibaret olan ve ikiyüzlülüğü adet edinen Saltanat idaresi için milletin hakiki menfaatinin gerekleri nazarı dikkate alınarak karar verilemezdi.”

“Türk Kanunu Medenî Lâyihası yürürlüğe konulduğu gün milletimiz on üç asrın kendisini çeviren hastalıklı inançlarından ve karışıklıklarından kurtulmuş, eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve feyiz bahşeden çağdaş medeniyetin içine girmiş bulunacaktır.”

3- İKİNCİ TANZİMAT (AVRUPA BİRLİĞİNE GİRİŞ) DÖNEMİ

Tanzimat’tan bu yana ülkenin mukadderatını belirleyen asker ve sivil bürokratlar ile bunların sundukları imkanlarla hayatlarını idame ettiren bir kısım aydın, hayran oldukları Batı medeniyetinin sadece ahlâki boyutu ile ilgilenip, ekonomik ve sosyal yanı ile ilgilerini kesince, Osmanlı döneminde hasta adam yaftası takılan devlet, Cumhuriyet döneminde de az gelişmişlik damgası ile yaşamaya alıştırmıştır.

Az gelişmişlik sanıldığı gibi sadece devletin az gelişmişliği şeklinde değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerinin az gelişmişliği olarak yansımaktadır. Ancak, çok gelişmiş yönetici ve mutlu azınlık için aynı durum söz konusu edilmeyebilir. Osmanlı bürokrasisi ve mutlu azınlığı gibi; günümüzdeki devlet erkânı ve mutlu azınlığı da çok gelişmişliklerini, sivil-asker bürokrasi, yazılı ve görsel medya, bir kısım sanayici ve tüccarla birlikte ve birbirlerine destek vererek sürdürmektedirler.

Batı medeniyetinin son yüzyılda geçirdiği aşamaları, —nasılsa bize isabet etmez, Türk halkı henüz Batı medeniyetinden iktibas edilen yamalı hukuk kuralları ile bir kaç asır idare edilebilir— şeklindeki saptamalarla geçiştiren Türk bürokrasisi ve elit kesimi; Batı'nın kendi vatandaşları için düşündüğü ve diğer halkları da siyaseten entegre etmek için kullandığı temel insan hak ve özgürlüklerin sağlanması sürecini gereği gibi değerlendirememiştir.

Batı'nın 'Cumhuriyet Türkiye'si'ne baskısı daha önce de olduğu gibi ekonomik ve kültürel yönden gelmiş, bu baskı ile oluşan bağımlılık, kendisini siyasal alanda da hissettirdikten sonra, bu siyasal bağımlılığı devam ettirmek için oluşturulan hukuk cenderesinden bunalan halk kitlelerinin arayışlara girmesini takiben de hukuk alanındaki baskılar artmaya başlamıştır.

Cumhuriyet tarihi boyunca, dünyadaki bir çok benzerinde (Japonya vb.) görülen olumlu örneklerin aksine, ekonomik ve sosyal alanda bir ilerleme kaydedemeyen, üstelik halkını, tüm kişisel beceri ve atılımları engelleyen ve insanlarını yaratıcılıktan uzaklaştıran **kutsal devlete** bağımlı olmaya mahkum eden ihtilal anayasaları ve kanunlarıyla idare etmeye çalışan bürokrasi, şaşkın bir vaziyette, dünyada olup bitenleri seyretmekle yetinmiştir.

Cumhuriyet bürokrasisi, halkını idare etme ve dış baskılara karşı koruyabilme bakımından selefi Osmanlı bürokrasisi kadar da basiretli olamamıştır. Osmanlı bürokrasisi (İttihat Terakki kadroları hariç) tehlikeyi daha önce fark etmiş, yoğun bir pragmatist refleksle azınlıklar ve dış ilişkilerle ilgili sorunlarını çözmeye çalışmış, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Kanun-u Esâsî ve Mecelle gibi düzenlemelerle dönemini en azından geçiştirebilmiştir.

İlk dönem (1923 - 1946) Cumhuriyet bürokrasisi, selefi Jön Türkler gibi çareyi toplum mühendisliğinde görmüş ve hiçbir siyasal katılıma izin vermeden, kendinden menkul temsil yetkisini kullanarak her alanda tam bir Batı taklitçiliği sürecini dayatmış; bu dayatmaları, "tutan ve tutmayan devrimlerle" ve resepsiyon yoluyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Resmi söylemi ön plana alan araştırmalarıyla tanınan yakın dönem tarihçilerinin tespiti dahi, ana hedefin Batılılaşma olduğunu, diğer ilkelerin bu hedefe varmak için birer araç olarak kullanıldığı tezinin haklılığını teslim etmektedir:

"Cumhuriyet Rejimi, Kurtuluş Savaşı'nda memleket çapında prestij kazanan bir avuç liderin bir kararı sonucunda kurulmuştur. Batılılaşma yolu ile modernleşme cumhuriyetin ana hedefi olmuş, milliyetçilik ve laiklik de bu hedefe ulaşmak üzere araç olarak kullanılmıştır."⁴⁷

⁴⁷ Kemal H. KARPAT, s. 347.

Mukadder akıbet, her ihtilalin kendi çocuklarını yemesi⁴⁸ ve bir zaman sonra ayakta kalabilmek için çelik korseyi biraz daha sıkma zorunluluğu, devrim kadrolarını dünyadan soyutlamıştır. Devrim kadroları, Batı’da oluşan demokrasi ve garson devlet gerçeğinin farkına vardığında, artık resepsiyon yapacak gücünün kalmamış olduğunu görmüş ve bilindiği gibi göstermelik çok partili hayata kerhen geçerek bir tür yasal ve idarî rehabilitasyon sürecine girmiştir.

Ancak ikinci dönemde (1960 sonrası) askeri bürokrasi ve yardımcısı sivil(?) elitler, her rehabilitasyonun sonrasında meydana gelen rehabet sonucu iktidarın ayakları altından kaydığını hissettikleri anda askeri gücü tek parti haline getirecek, bunun için de eskiye dönerek o güne kadar verdiği hakları geri alacak düzenlemeler yapacaktır. 1960 ve 1982 Anayasalarında konuşlanan MGK, YÖK ve RTÜK gibi kuruluşlar, hakların ihlali ve gaspı için önemli örneklerdir.

İkinci dönemde Cumhuriyet bürokrasisi, yine Batı’da oluşan temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerin Türk siyasi hayatı ve mutlu azınlığı için meydana getireceği tehlikeyi görmesine rağmen, başlangıçta gösterdiği —tamamen teslimiyetçi— inanç ve tavrı gereği uykudan uyanamamış, uyandığı zamanlarda da uyum sağlamanın imkansızlığını anlamıştır. Gövdesindeki bu atalet — kafasındaki ilkelere de sirayet etmiş olmalı ki— kendi yararını dahi görmesine imkan bırakmamış ve sonuçta, geleceğinden feragat anlamına gelecek, “ulus devlet anlayışından taviz verme” ve “sadece kendisinin yönetip güdeceği bir toplumu elinden kaçırma” sürecine girmiştir.

Günümüzün etkin siyasileri ile sivil asker bürokratlarından oluşan elit kesim şimdi bir nevi **İkinci Tanzimat Dönemi**’ni yaşamaktadır. Tanzimat döneminde devleti içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak için Batı’lıların sunduğu çözümleri yapar ve uygular gözükmeye çalışan Osmanlı bürokrasisi gibi, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve benzeri belgelerin hükümleri uyarınca düzenlemeler ve uyum kanunları yapar görünmektedir. Ancak bir farkla ki, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisi, temel hak ve özgürlükleri yok eden düzenleme ve uygulamalarla, samimiyetsiz gayretler ve halkına başka Batı’ya başka şekilde çifte standart sergilemektedir.

Batı uygarlığı içinde yer alabilmesi için Batı’nın çizdiği çerçeveye uygun yapılanması gerektiğine inanan ve bu noktada Batı ile niyet ve düşünceleri çakışan toplum mühendisleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve bağlı belgelerdeki temel hak ve özgürlükleri talep etme gücünü yitirecek dereceye getirene kadar toplumu germeye ve sindirmeye devam etmektedirler. Bunların kanaatine göre toplum, temel inançlarından ne kadar soyutlanır ve birtakım baskılarla bu inançla-

⁴⁸ İlk Dönem Cumhuriyet kadrolarının aralarındaki çelişkiler ve bu çelişkileri izah eden NUTUK ile ilgili değerlendirmeler için bkz.: Erik Jan ZÜRCHER, s. 255-256.

rını talep haline getirmekten ne kadar uzaklaşırsa o kadar Avrupa'ya yaklaştırılabilir. Aksi halde egemenlik hakkının önünde önemli bir engel olan temel hak ve özgürlük talepleri, aynı zamanda Avrupa Birliği çerçevesinde ulus devleti devam ettirme imkanından da mahrum olmayı beraberinde getirecektir. İdam cezasının kaldırılmasına, dolayısıyla Öcalan'ın idamının engellenmesine ilişkin dış talepler karşısındaki uyumluluk ile siyasal İslâm'ın bir türlü tüketilememesi sonucunda oluşturulan karalama kampanyaları bu planın önemli göstergeleridir.

Şu hususu da göz ardı etmemek gerekir: Türkiye'nin mutlaka Batı içinde yer alması gerekliliği bizzat Türkiye'nin bir politikası değil, Avrupa'nın ve Amerika'nın politikasıdır. Türkiye ile tarihi bağları bulunan milletlere ulaşabilmenin yolu ve Avrupa'nın kendi içinde Türkiye üzerindeki menfaatlerini çatıştırmamak zorunluluğu Türkiye'yi bu sürece itmiştir. Aşağıdaki satırlar tarihin tekerrürüne tanıklık edecek kadar açıktır:

“Ondokuzuncu asrın başında, Avrupalı güçler arasında Osmanlı toprakları üzerindeki rekabet Avrupa barışını tehdit ettiği zaman, milletler hukukunun imtiyazlarını ona da sağlayarak Osmanlı Sultanını imparatorluğunun bütünlüğünü muhafaza etme maksadıyla Avrupa milletler topluluğuna katılmaya çağırarak gerekli addedildi. Viyana Kongresi (1814-1815)nde böyle bir çağrı önderliğinde, Rusya Türkiye'nin barbar olduğu gerekçesiyle buna itiraz etmişti. Castlereagh, Çar Aleksandır'a, **“Barbar olmaya barbar ama Türkiye Avrupa sisteminde gerekli bir beladır”**, demişti.”⁴⁹

Yukarıdaki satırlardan anlaşılan odur ki, Avrupa, Türkiye'yi kendi içinde eritecek duruma getirmeden, din ve vicdan özgürlüğü taleplerinin içeriği ve yoğunluğu Avrupa Birliği içindeki ulusları etkileyecek mahiyetten uzaklaştırılmadan—belayı ehlileştirilmeden—üyelik konusunu gündeme getirmeyecektir. Fakat bu sürecin çok uzun sürmemesi de gerekir. Mademki Türkiye Avrupa Birliğine alınmak zorundadır, o halde Batılılaşma aleyhine tezahür eden talepleri törpülenmelidir. İşte yerli toplum mühendisleriyle Batılı ustalarının çakışan bu politikaları 28 Şubat sürecini doğurmuştur. Bu süreçte ne kadar kısa bir zamanda toplumsal taleplerin içeriği değiştirilebilir, yoğunluğu azaltılabilir, sindirilebilir ve uyumlu hale getirilebilirse o derece Avrupa Birliğine yaklaşılabılır.

Bu inancın ve operasyonun Türkiye Cumhuriyeti Bürokrasisi için getireceği çok önemli bir gelişme de, Avrupa Birliğine aday Türkiye'de ulus devlet/kutsal devlet anlayışının terk edilmesi ve yasalarla koruma altına alınan bir çok ilkedden dahi vazgeçilmek zorunda kalınması ihtimalidir. Kanaatimize göre, ‘egemenlik konusunda yerli alternatifler ortaya çıkmadığı sürece’ bu sonucun problem olması mümkün görülmemektedir.

⁴⁹ Macid HADDURİ, “İslâm Hukukunda Savaş ve Barış”, s. 280.

Yukarıdaki ihtimallerin sadece bir öngörüdür ibaret olarak vasıflandırılması mümkün ise de, egemenlik konusunda farklı alternatiflerin ortaya çıkabileceği, özellikle “Helsinki Kararları” ve “Kopenhag Kriterleri”nin hatırlanmasıyla anlaşılabilir. O halde gayet kısa ve net bir şekilde entegrasyon öneren kararları ve kriterleri aktaralım:

HELSINKİ ZİRVESİ KARARLARI, - MILLENIUM DEKLARASYONU - (10-11 Aralık 1999 Helsinki)

AB zirvesinin Helsinki’de kabul ettiği Millenium Deklarasyonu’nun 4, 9 ve 12. Paragrafları Türkiye açısından çok önemlidir. Bu bölümlerde aday ülkelerin AB’nin değerlerini ve hedeflerini paylaşmaları ve sınır ihtilaflarını Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesinde barışçı yollardan çözmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu esasa göre çözülemeyen sınır sorunlarının en geç 2004 yılının sonuna kadar Uluslararası Adalet Divanına getirilmesi zorunludur. Adaylık görüşmelerinin başlayabilmesi için, adayların Kopenhag siyasi kriterlerine uymaları ve adaylığın kabulü için de Kopenhag kriterlerinin tümüne uymaları istenmektedir.

Bir diğer konu da, Kıbrıs’ta politik bir çözüme varılmasa bile, Konseyin, Kıbrıs Rum Kesimi’nin AB üyeliğine karar verme yetkisini elinde bulundurmasıdır.

12. paragrafta, Konseyin, Türkiye’deki olumlu gelişmelerden ve Kopenhag kriterlerini uygulamadaki niyetinden dolayı duyduğu memnuniyet dile getirilmekte, insan hakları konularına dikkat çekilmektedir. Beraberinde de, Türkiye’nin AB’nin politik ve ekonomik kriterlerine uyması gerekliliğinin altı çizilirken, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının AB düzenlemelerine uygun hale getirilmesi için **milli bir program oluşturulması** istenmektedir.⁵⁰

KOPENHAG KRİTERLERİ

“Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların istikrarının gerçekleştirilmesi,

İşleyen bir pazar ekonomisinin varlığının yanısıra Birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunması,

Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetine sahip olunması,

⁵⁰ Murat YALÇINTAŞ, “Helsinki Zirvesi Üzerine Düşünceler”, www.fpist.org/faaliyet.html. (29.01.2000)

Avrupa bütünleşmesi hareketi korunurken, Birliğin yeni üye içirme kapasitesi, gerek Birlik gerekse aday ülkelerin genel çıkarına hizmet edilmesi.”

Bu kriterlerden özellikle birincisi konumuz açısından incelenmeye değerdir ve Türkiye'nin önemli bir açmazı olarak görülmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliğine giriş sürecinde demokrasi ve insan hakları konularında çok önemli sıkıntıları bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını sayalım:

1. İnsan Hakları Sorunu
 - Faili meçhul cinayetler
 - İşkence
 - Gözaltında kayıplar
 - Düşünce suçluları
 - Devlet çeteleri
 - Adil olmayan yargılamalar
2. Kürt Sorunu
3. Kıbrıs Sorunu
4. Ege-Yunanistan sorunu
5. Serbest dolaşım sorunu
6. Türkiye'nin AB'ye maliyeti sorunu
7. Gümrük Birliği sorunu
8. Yüksek Enflasyon ve bütçe açığı sorunu
9. Karapara sorunu
10. Din farklılığı
11. Refah/Kişibaşına milli gelir sorunu.⁵¹

Türkiye ile AB arasındaki sorunlardan özellikle İnsan Hakları ve Kürt Sorunu Türkiye açısından çok önemlidir. Türkiye bu sorunları çözmek yerine, daha da kangren hale getirecek düzenleme ve uygulamalar içine girmektedir. Türkiye, bu düzenleme ve uygulamalarda, bir yandan düşünce hürriyeti kısıtlamaları ve cezalandırmalar, diğer yandan Avrupa'ya bu düzenlemelerin kaldırılacağı şeklinde göstermelik taahhütlerle, Türkiye'deki insan hak ve hürriyetleri konusunda vatandaşına karşı oyalama taktiği gütmektedir.

İşte Avrupa Birliğine ve İnsan Hakları Sözleşmelerine uyum yasalarının arka planında yatan düşüncelerin bir kısmı bunlardır. Avrupa Birliği'ne giriş süre-

⁵¹ Halil NEBİLER, “Kopenhag Kriterleri, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Durumu”, www.superonline.com.tr/nethaber/19991226/articles/dosya_26.html (17.12.1999)

cinde uyum yasalarının gerçekleştirilmesi hukuk alanında bir resepsiyon değil, topluma yukarıdan ve dışarıdan bakan güçlerin kendi yararlarını devam ettirebilmeleri için bazı zilletlere katlanması şeklinde bir rehabilitasyondur. Kaldı ki Avrupa da, hukukun üstünlüğüne ilişkin talepleri olabilecek bir Türkiye toplumu değil, özgürlük ve hukukun üstünlüğü talepleri bastırılmış veya talepte bulunacak inancı kalmamış bir toplum öngörmektedir. Bu gün yapılmaya çalışılan düzenlemelerde, karşılıklı iki iradenin örtüşmesi yansımaktadır.

Avrupa Birliği sürecinde hukuk alanında yapılan ve yapılması düşünülen değişiklikler ve uyum yasaları, gerçekten de toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için değil, devleti ve yönetimini (iktidarları) içine düştüğü aciz durumdan çıkarmaya yönelik çabalardır. Burada asıl olan devletin güçlenmesi ve iktidarın devamıdır. Demokrasi veya ulusal egemenlik iktidarın devamı amacı için birer araçtır. ⁵² Bu yönüyle yaşadığımız süreç Tanzimat Dönemine ve en fazla da Jön Türkler ve İttihat Terakki dönemine çok benzemektedir: İnanılarak değil, maslahat gereği yapılan düzenlemeler bu tespitimizin kanıtıdır. Bu nedenle yaşadığımız bu döneme **İkinci Tanzimat Dönemi** adını vermekte sakınca görmüyoruz.

“İkinci Tanzimat Dönemi” ismine yakışacak yeni hukuki düzenleme örnekleri üzerinde bir nebze durmakta da yarar vardır:

8 Şubat 1329 (1913) tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Muvakkat Kanun nihayet 3.12.1999’da yürürlükten kaldırıldı ve yerine 3.12.1999 tarih ve 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun kabul edildi. Her konuda Osmanlı’yı reddi miras yapan Türkiye Cumhuriyeti, esasen Tanzimat Dönemini yaşadığını ve Tanzimat dönemi paşalarının bürokrasiyi kullandıkları şekilde kullanmaya devam edeceklerini bir defa daha ortaya koydu. Bürokratların yargılanma esaslarını belirleyen ve yargılanmayı yine bürokrat bir grubun emrine tahsis ederek, bu şekilde kimi bürokrati vezir, kimini de rezil etmek için **geçici** olarak Memurin Muhakematı Hakkında Muvakkat Kanunu icad eden Osmanlı paşaları sanki zamanda yolculukla günümüze gelip, daha da anti-demokratik bir yasa ile, yargılanmayı bir tek kişinin, —yargılanmaya izin veremeye yetkili merciin (amirin)— tekeline verdiler.

Öncesinde, içinde hukukçunun bulunmadığı İl veya İlçe İdare kurullarının yetkisinde olan yargılanma izni (lüzum-u muhakeme kararı), bu defa Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun hükümleri uyarınca sadece yetkili amire verilmiş oldu. Bir taraftan Avrupa Birliği sürecine uygun “uyum yasaları” çıkarmaya çalışan devlet, diğer taraftan yargı birliği ve yargı bağımsızlığı ilkelerini ortadan kaldırarak eski halin daha kötüsü düzenlemeler yapmaktadır.

⁵² Erik Jan ZÜRCHER, s. 252.

Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti hiçbir dönemde anayasasını demokratik yollarla yapmamıştır. 1921 Anayasasını yapan Meclis, Osmanlı döneminde seçilen fakat üyelerinin bir kısmının katılmadığı bir meclisti. 1924 Anayasasını yapan II. Meclis üyeleri ise emirle atanan bir meclis idi. 1961 Anayasası bir ihtilal tasarrufu olup, üyeleri halk tarafından seçilmeyen bir Kurucu Meclisin eseridir. 1982 Anayasası da tehdit ve baskılarla ve Devlet Başkanlığı seçimi ile birlikte, ölümü gösterip sıtmaya razı eden bir tercihle halk oyuna başvurulmuş Anayasadır. 1982 Anayasası'nı yapan da yine üyeleri derin vetolar sonucu oluşturulmuş Danışma Meclisidir.

Dolayısıyla, hiçbir dönemde halk tarafından seçilmiş temsilciler eliyle yapılmış bir anayasamız olmamıştır. 1982 Anayasası, halkın “tek seçeneği oylama özgürlüğü”nü kullanmak zorunda bırakıldığı bir anayasadır.⁵³ Anayasanın bu şekilde halk oyuna sunulmasına da referandum denilmiştir. Hâlbuki:

“Referandum, halkoylaması türlerinden yalnızca birisidir... Referandum halkın gerçek katılımını sağlar, kuralları, işleyiş mekanizmaları, tarihsel örnekleri bellidir... Oysa, "Referandum Yasası" diye bir şey olmaz. Referandum bir özel yasa konusu değil, bir anayasa konusudur. Referandum hükümleri, yasalara ilişkin olsun, anayasaya ilişkin olsun, anayasa maddelerinde yer alır. Referandumla ilgili bir değişiklik, usulüne uygun olarak, Anayasa'nın ilgili maddelerini değiştirmekle olur, başka yasa çıkarmakla değil...”

Plebisit, halkın görünürde katılımını, gerçekte güdülmesini sağlar; kuralcı görünümlü kural tanımazlığı, işletilişindeki antidemokratik aksesuar, tarihsel örnekleri bellidir.⁵⁴

Gerçekten de bir anayasa hukuku kavramı olarak “Plebisit, vatandaşların, hakimiyeti muayyen kaidelere uygun olarak kendi namlarına kullanmak üzere bir şahsa tevdi etmek veya o şahsın yapacağı ve yapmış olduğu bir fiil hakkında verdiği reydir”⁵⁵ Fakat 1982 Anayasası'nın halkoyuna sunulduğunda, sonucun olumsuz çıkması halinde, yani anayasa kabul edilmediği, ihtilalin başkanı devlet başkanı olarak seçilmediği takdirde ne olacağı belirsizdir veya bir başka ifadeyle ülkede belirsizlik –kaos– dönemi sürecektir:

“1982'de, anayasa tasarısının halkoylamasında reddi durumunda ne yapılacağı belli değildir . Bu durum, tasarı reddedildiği takdirde askeri idarenin belirsiz bir süre daha devam edebileceği düşüncesini akla getirebilecek niteliktedir.”⁵⁶

⁵³ Taha PARLA, S. 52.

⁵⁴ Hikmet ÖZDEMİR, s. 207.

⁵⁵ TÜRK HUKUK LÜGATI

⁵⁶ Hikmet ÖZDEMİR, s. 452

“Birincisi, bu anayasaya karşı düşünce açıklanması yasaklanmıştı. Türkiye o günlerde bir çöle çevrildi, konuşanlar cezaevine girdiler. Bir kişi konuştu, o da zamanın devlet başkanı (Evren), 67 ile gitti. Anayasayı anlattı. Bir kişi konuşuyor, herkes dinliyor. Başkasının konuşma hakkı yok, sadece dinleme hakkı var. Böyle şey olmaz. Bu anayasa niçin yapılıyor? Sizin, benim için yapılıyor. Benim haklarımın ne olduğunu belirleyecek, bana uygulanacak. Yüzde 93 oy aldatıcıdır. Dünyanın her tarafından bu koşullarda oylanan anayasalar yüzde yüze yakın oy almıştır, çünkü askeri bir rejimden kurtulmak için ölümü görüp sıtmaya razı olmuş bir halk var. Kimse kendini aldatmasın...”⁵⁷

"Konuşmanızda 1982 Anayasası'nın %93 oyla benimsendiğini, bu toplumsal sözleşmeye uymak gerektiğini belirttiniz. Bu görüşünüzün ciddi verilere dayanmadığını ve kolaylıkla çürütülebileceğini belirtmek zorundayım... Konuşma hakkı yalnızca onundur. Kimsenin yanıtlama hakkı yoktur. Ülke koskoca bir çöldür. Çölde ne yapılır? Susulur elbet. Kenetlenmiş dişlerle özgürlük türküleri söylenemez ki. Sonuç başından bellidir. %93 evet. Ama belli olmayan bir şey vardır: Anayasaya evet denmişse devlet başkanı, devlet başkanına evet denmişse Anayasa boşluktur. Peki hangisi meşrudur? Bu bilmeceyi bu güne değin kimse çözememiştir."⁵⁸

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile ilgili olarak tüm hukuk otoriteleri, anayasanın değiştirilmesi gerektiğini, hatta son dönemlerde Avrupa Birliği sürecinde Avrupa Birliği kriterleri, özellikle de Kopenhag kriterleri çerçevesinde bir Anayasa değişikliği, üstelik tamamen yeni ve sivil anayasa değişikliği yapılması gerektiğini ifade ederken, devlet ve devlet aygıtı olan iktidarlar böyle bir yaklaşımdan oldukça uzaktır.

Anayasayı değiştirmeden, eski anayasaya göre yeni kanunlar yapılmakta, irtica yasaları ve Avrupa Birliğine uyum yasaları çıkarılmaya çalışılmakta, sonra da anayasa değişikliği öngörülmektedir. Avrupa Birliği üyeleri veya uluslar arası şirketlerin politikaları ile yerli ortaklarının politikaları örtüştüğünde ise —**Tahkim örneğinde olduğu gibi**— önce anayasa değişikliği sonra da buna uygun kanunlar yapılabilmektedir.

Geçtiğimiz günlerde de bir tek kişi için anayasa değişikliği yapılmaya kalkılması, buna karşın, kısıp uzamayan şekliyle istikrar ülkesi bir Türkiye dileyen Batı'nın hiçbir yorum yapmaması, Avrupa Birliğinin hukuki ve siyasi kuralları ile Birlik iradesinin tezahürü olan “Kriterleri” gündeme getirmemesi, 28 Şubat ve devamındaki iradenin nerelerde aranması gerektiğine önemli işaretlerdir.

⁵⁷ Sami SELÇUK, Röportaj, Yeni Yüzyıl.

⁵⁸ Sami SELÇUK, “Sayın Cumhurbaşkanım”.

SONUÇ

Baştan itibaren ifade etmeye çalıştığımızın özeti şudur: Avrupa Birliğine giriş sürecinde hukuk adına yapılanların ve yapılmaya çalışılanların Tanzimat Döneminde yapılanlara benzerliği dikkat çekicidir. Bir farkla ki, günümüzün yöneticileri, halkının yararına olacak düzenlemelerde gönülsüz ve iki yüzlü; bütünleşmeye çalıştıklarına karşı ise, yönetim ve kanunlaştırma konularında yine iki yüzlü olmakla beraber, karşılıklı menfaatlarda – uluslararası tahkim örneğinde görüldüğü gibi- alabildiğine davetkâr ve teşhirci. Buna rağmen, bütün bu düzenlemelerin reform veya yeniden yapılanma adıyla sunulması, ancak Tanzimat dönemindeki gibi şark kurnazlığı olarak vasıflandırılabilir.

Esasen Tanzimat Paşalarının öncekilerden farkı olmadığı gibi, günümüz seçkinlerinin de Tanzimat Paşalarından farkları olmadığı ve bir geleneği devam ettirdiği konusunda Tanzimat'ı değerlendirenler hemfikirdir:

“Tanzimat hareketi bir devrimin atmosferini ve dünya görüşünü taşııyordu. Tanzimat yöneticileri kişiliklerinde tutuculuk ve pragmatik reformculuğu birleştirmiş, dünya görüşleri, davranış biçimleri ve politikalarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki yeni insanın tipik temsilcileri veya öncüleri olmuşlardır. Ancak bu yeni Osmanlı tipinin büyük ölçüde eski toplumun Efendisinin yaşam tarzını, dünya görüşünü bilinçli biçimde devam ettirdiği de açıktır.”⁵⁹

Avrupa Birliğine giriş, bir başka ifadeyle yeniden yapılanma sürecinde yukarıda vasıflandırmaya çalıştığımız tarzda uyum kanunları ve diğer düzenlemeleri yapmaya çalışan elitin reformcu (!) özelliği, üzerinde konuşulmamış ve sağlaması yapılmamış konularda çıkardığı ve çıkarmaya çalıştığı kanunlarda görülebilmektedir. Bu yönüyle Tanzimat Dönemi'ne bir özentisi içinde oldukları da aşıkardır. Ancak, özenilen Tanzimat Dönemi, bu gün Avrupa'nın reddettiği “merkeziyetçi yönetim yapısı”nın ürünüdür. Bir yandan yerinden yönetimin önemini vurgulandığı ve bu yönden de dünya ile aynı konuma ulaşılmaya çalışıldığı bir dönemde, bilinçli veya bilinçsiz merkeziyetçi yapının savunucusu olmak önemli bir çelişkidir. Bu çelişkiye, halkın kendi seçtiği yerel yöneticilerle mutlu olması neden olmuşsa da; dönemin yöneticilerinin mevcut duruma bakarak ve bu mutluluğu bozacak mahiyette “**İl İdaresi Kanunu**/Gestapo Kanunu” gibi sürekli potansiyel suçlu bireyler ve sivil toplum kuruluşları arayan vehme dayalı düzenlemelere gitmesi, en azından –her alanda olduğu gibi– kendine olan güvensizliğini ve halk kitlelerinden korkusunu yansıtmaktadır.

Öte yandan, yeniden yapılanma adı altında, özenilen Tanzimat Hareketi'nin yasa faaliyeti olarak vasıflandırılması⁶⁰ ve örnek alınması, bu gün ne Avru-

⁵⁹ İlber ORTAYLI, s. 171.

⁶⁰ Ejder OKUMUŞ, “*Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde TANZİMAT*”, s. 315.

pa, ne de Türkiye halkı tarafından tam anlamıyla olumlu biçimde değerlendirilmektedir. Bundan dolayıdır ki, Tanzimat döneminden örnek alınarak hayata geçirilen Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat, plebisit usulü anayasalar ve bu anayasalara uygun kanunî düzenlemeler ile bunların bugünkü kötü kopyaları, hiçbir şekilde, ne bu gün, ne de yarın; ne Avrupa nezdinde ne de Türkiye’de hayatîyetlerini devam ettirecek güçte olacaklardır.

İşte bu gerçeklerin farkına varan yönetici elit kesim, bir yandan yönetimin ayakları altından kaymaması, diğer yandan tüm komşuları ile hasım olduğu gibi, tüm dünya ile de çatışma hali içinde olmamak ve itildiği Avrupa Birliği sürecini en az zararla kapatmak için çabalamaktadır. Bu çabasında, kendisine en büyük desteği verebilecek halk gücünden yoksundur. Devlet Başkanının halk tarafından seçilebilmesine imkan tanıyacak bir düzenlemeyi dahi yapmaktan korkan yönetimin halk adına ve halkın yararı için hukuk üretebilmesini beklemek de hayal olacaktır.

Ayrıca, TBMM’yi bir kanun yapma makinasına dönüştürmenin adını reform koymak da pek akıllıca olmasa gerektir. Belki reform, yeni baştan bir anayasa yapmak ve bu anayasa baz alınarak temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmadan yapılacak kanuni düzenlemelerin ilkelerini oluşturmak olabilir.

Neticede Tanzimat sonrasındaki oluşumların, ülke yönetiminin ve insanın başına gelmesi arzu edilmeyecekse, yöneticilerin ve halkın, ortak aklın paydalarında buluşmak, yeterince örselenen ve kendinden beklenen refleksi göstermekten aciz hale getirilen kalabalıkları katılıma dahil etmek, kalabalıkların da bu süreçte hukuk üretecek mantığa sahip hukukçu aydınları ve siyasileri içinden çıkarmak görevi bulunmaktadır.

“Bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde özenilen Tanzimat Dönemi’nin yönetici ve aydınlarının en büyük özelliği, Osmanlı İmparatorluğu’nun ayakta kalmasını sağlamaktı. Onlar Avrupalı büyük güçlü ülkelerin himayesinin ön koşul olduğunu anlamışlar ve bunu elde etmeye koyulmuşlardı. Ama, Avrupalılar tarafından verilen garantiler aynı zamanda onlara müdahale imkanını sunmuş, bu müdahalelerle de Osmanlı’yı reform yapmaya zorlamışlardı. Ancak Osmanlı’da reformlar pek sevilmediği için Osmanlı devlet adamları aslında bu reform projelerini mümkün olduğunca sınırlamaya çalışmışlardı. Bizde sık sık Tanzimatçılığın ‘taklitçilik’ olduğu ileri sürülür. Oysa aslında Tanzimatçılık, başka karşı bir direnç ve orta yollar arama iradesidir.”⁶¹

⁶¹ Christoph K. NEUMANN, “*Araç Tarih & Amaç Tanzimat*”, s. 215.

“Osmanlı ve Batılılaşma”nın yazarı Taner Timur’un yukarıdaki ifadelerini değerlendiren Tanzimat ve Ahmet Cevdet Paşa araştırmacısı Neumann, aynı yerde İlber ORTAYLI’nın vardığı sonucu da aktarır:

“Tanzimat’ın dış dünyanın zorlamalarına bir cevap oluşturduğunu ama yönetilen topluluktan uzaklaşırsa başarılı olunamayacağını bilincine vardığını yazar”⁶²

Temennimiz odur ki, tarihin tekerrürünü, sonucu hepimize yararlı ve insanlığın gelişimine katkı sağlayacak düzenlemelerde görelim. Tarih bizim hayırlı işlerimizle ve adaletimizle tekerrür etsin.

Musibetlerin tekerrüründen korunmak ümid ve duasıyla...

⁶² Christoph K. NEUMANN, a.g.e., s. 215. Ayrıca bkz.: İlber ORTAYLI, s. 22.

TANZİMAT FERMANI(*)

Herkese malum olduğu üzere, Devlet-i Aliyyemizin kuruluşundan beri, yüce Kur'an'ın hükümlerine ve şer'i kanunlara kemaliyle uyulduğundan, ulu saltanatımızın kuvvet ve kudreti ve bütün halkının refah ve gelişmişliği istenilen dereceye ulaşmışken, yüz elli sene vardır ki, art arda gelen sıkıntılar ve çok çeşitli sebeplere dayalı olarak, ne Şer'i şerife ve ne yararlı kanunlara bağlı kalınmadığı ve uygun hareket edilmediği için, evvelki kuvvet ve gelişmişlik bilakis zayıflık ve fakirliğe dönüşmüştür. Halbuki şer'i kanunlar altında idare olunmayan memleketlerin payidar (sağlam, sürekli) olamayacağı açıktır. Tahta çıktığımız kutlu günden beri, hükümdarlığımızın hayırlı eserleri ile ilgili fikirlerimiz, sadece memleket ve çevresinin imarı ve halkın ve fakirlerin refahının artırılmasında yararlı işlerle sınırlı ve Devlet-i Aliyyemizin memleketlerinin coğrafi mevkiine ve halkın kabiliyet ve yeteneklerine göre lazım olan sebeplere girildiğinde, beş on sene içinde Allah'ın yardımı ile arzu edilen noktaya ulaşılacağı açıktır. Allah'ın yardım ve inayetine güvenerek ve Cenab-ı Peygamberin ruhaniyetinin yardımını aracı kılıp ve ona bağlanarak, bundan böyle Devlet-i Aliyye ve Osmanlı ülkesinin iyi idaresinde bazı yeni kanunlar konulması gerekli ve önemli görülmüştür. İşbu gerekli kanunların esas maddeleri, can emniyeti ve ırz ve namus ve malın korunması ve vergi tayini ve askerlerin nasıl çağrılacağı ve askerliğin süresi hükümlerinden ibarettir. Şöyle ki, dünyada candan ve ırz ve namustan daha kıymetli bir şey olmadığından, bir adam onları tehlikede gördükçe, yaratılışında ve fitratının özelliklerinde hayinliğe eğilimli olmasa bile, can ve namusunun korunması için elbette bazı yollara teşebbüs edeceği açıktır. Bu hareketin devlet ve memlekete zarar verdiği açık olduğu gibi, bilakis bu hareket sahibinin, can ve namusundan emin olduğunda doğruluk ve sadakatten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve milletine iyi hizmet etmek olacağı dahi açık ve bellidir. Mal emniyeti hükmünün eksikliği halinde ise, herkes ne devlet ve ne de milletine ısınmayıp, ne de mülkün imarına bakmayıp endişe ve ıstıraptan kurtulamaz. Bir diğer halde, yani mallarının ve mülklerinin tam bir emniyeti olduğunda, kendi işi ile geçim dairesini genişletmekle uğraşıp, kendisinde günden güne devlet ve millet gayreti ve vatan sevgisi artıp, ona göre güzel hareketle çalışacağı şüpheden azadedir. Ve vergi tayini maddesi de bu aynı şekildedir. Çünkü, bir devlet memleketlerini korumak için elbette asker ve

* Orijinal Metin için bkz.: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, 1., 1839-1865, s. 1-3.

görevliye, vesair gerekli masraflara ihtiyacı vardır. Bu ise parayla yönetileceğine ve para dahi halkının vergisiyle oluşacağına göre, bir güzel yoluna bakılmak önemli hale gelmiştir. Gerçi daha öncelerde gelir olarak görülmüş olan tekel sıkıntısından elhamdülillah, Osmanlı memleketleri ahali bundan evvelce kurtulmuş ise de, tahrib edici aletlerden olup, hiçbir zaman yararlı ürünleri görülmeyen “iltizamlar zararlı usulü” bugün yürürlüktedir. Bu ise bir memleketin siyasi sınırlarını ve mali işlerini bir adamın eline ve belki kahredici yıkıcı pençesine teslim etmek anlamına geldiğinden, o dahi eğer iyice bir adam değil ise hemen kendi çıkarına bakar, hareket ve tavırlarının çoğu haksızlık ve zulümden ibaret olur. Bundan sonra memleket ahalisinden her ferdin mülklerine ve gücüne göre bir uygun vergi tayin olunarak kimseden fazla bir şey alınamaması ve Devlet-i Aliyyemizin deniz ve karada askeri masrafları ve sairesi dahi olumlu kanunlar ile sınırlanmış ve belirlenmiş olup, ona göre icra olunması gereklidir. Asker maddesi dahi, yazıldığı üzere önemli maddelerdendir. Gerçi vatan muhafazası için asker vermek ahalinin görevlerinden ise de, şimdiye kadar cari olduğu gibi, bir memleketin mevcut nüfusuna bakılmayarak, kiminden tahammül derecesinden fazla ve kiminden noksan asker istenilmesi, hem düzensizliği ve hem tarım ve ticaretin faydalı işlerinin bozulmasını doğuran sebeplerden olduğu gibi, askerliğe gelenlerin ömürlerinin sonuna kadar kalmaları dahi, usanma ve nesil yetiştirmenin üremenin kesilmesini gerektirmekte olmasıyla, her memlekette lüzumu takdirinde talep olunacak askerler için bazı güzel usuller ve dört veyahut beş sene müddeti içinde dahi bir değişme yolu oluşturulması ve konulması halin gereğindedir.

Velhasıl, bu nizami kanunlar hasıl olmadıkça, kuvvet elde edilmesi ve gelişmişlik ve asayiş ve rahatlık mümkün olmayıp, hepsinin esası dahi açıklanmış maddelerden ibarettir. Bundan sonra suçluların davaları şer’i kanunlar gereğince alenen incelenip hüküm verilmedikçe, hiç kimse hakkında gizli ve açık idam ve zehirleme muamelesi caiz değildir ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut vuku bulamaz ve herkes mal ve mülklerine tam bir serbestlikle malik ve tasarrufa ehildir, ona kimse müdahale edemez. Firarda birinin açığa çıkmamış suçu ve kabahati olduğunda onun mirasçıları, o suç ve kabahatten uzak olup suçlanamayacaklardır. Onun malı müsadere edilemez, mirasçıları mirastan mahrum edilmezler. Yüce saltanatımız halkından olan Müslüman ahali ve diğer milletlere, bu müsaedelere istisnasız mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden şer’i hüküm gereğince bütün Osmanlı memleketleri ahalisine tarafımdan tam bir emniyet verilmiştir. Diğer hususlara dahi oy birliği ile karar vermekle görevli olan Meclis-i Ahkam-ı Adliye (kanun ve nizamname çıkarmak için oluşturulmuş meclis) üyeleri dahi gerektiği kadar artırılarak ve vekiller (bakanlar) ve üst dereceli devlet adamları dahi belli günlerde orada toplanarak ve tamamı fikir ve görüşlerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek, işbu can ve mal emniyeti ve

vergi tayini konularına dair gerekli kanunları yapacaklardır. Askeri düzenlemeler (tanzimat-ı askeriyye; tanzimat kelimesi sadece burada geçmektedir.) konusu dahi Bab-ı Seraskeri (Genel Kurmay Başkanlığı) şurasında görüşülüp, her bir kanun kararlaştırılmış oldukça hatt-ı hümayunumuz ile tasdik ve teşvik olunmak için tarafımıza arz olunsun. İşbu şer’i kanunlar sadece, din ve devlet ve mülk ve millîti ihya için konulacak olduğundan tarafımızdan, hilafına hareket edilmeyeceğine söz verilip, Hırka-i Şerife odasında bütün ulema ve vekiller hazır oldukları halde, yemin dahi olunarak ulema ve vekiller dahi yemin ettirilip, ulema ve vezirlerden kim olursa olsun, şer’i kanunlara muhalif hareket edenlerin kesinleşmiş kabahatlerine göre layık oldukları cezalandırmaya hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası için, ceza kanunnamesi dahi tanzim ettirilsin. Bütün memurların şimdiki halde, yeterli maaş alamayanlar var ise, onlar dahi düzenleneceğinden, şer’en yasak olup mülkün bozulmasının büyük sebeplerden olan rüşvet kötülüğünün bundan sonra ortadan kaldırılmasının dahi bir güçlü kanun ile sağlanmasına bakılsın.

Ve bu açık durum eski usulü tamamen değiştirip yenilemek demek olacağından, işbu irade-i şahanemiz Dersaadet (Başkent, İstanbul) ve bütün Osmanlı memleketlerimiz ahalisine duyurulacağı gibi, dost devletlere dahi bu usulün inşaallahu Taala sonsuza kadar var olacağına şahid olmak üzere İstanbul’da bulunan bütün sefirliklere dahi resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Taala Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu tesis edilen kanunların aksine hareket edenler, Allahu Taala Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ilelebed felah bulmasınlar, Amin.

3 Kasım 1839

ISLAHAT FERMANI(*)

Bilinsin ki, benim elimde Allah'ın emaneti olan Osmanlı halkının, her yönüyle, mutluluk oluşturan bütünlükleri padişahlığının hayırlar saçan fikirlerinin en önemlisi olarak, tahta çıktığım günden beri, bu konuda açığa çıkan padişahlığının özel çabasının, hamd olsun, pek çok faydalı ürünleri görülmüştür. Ülke ve milletimizin imarı ve serveti günden güne artmakta ise de, Devlet-i Aliyye'mizin şanına uygun ve medenileşmiş milletler arasında hakkıyla haiz olduğu mühim ve yüce mevkie layık olan halinin tam bir olgunluğa ulaşması için şimdiye kadar kurmaya muvaffak olduğum hayırlı yeni düzenin yeni baştan sağlamaştırılması ve genişletilmesi, padişahlığının adaletle birlikte isteği olduğu halde; bütün halkımızın hamiyetlerinin güzel işleri ve müttefiğimiz olan tanınmış devletlerin himmetleri ve hayırlı yardımları eseri olmak üzere Devletimizin bu defa, Allah'ın yardımı ile, dış politikada yüce hukuku bir kat daha sağlamlaşmıştır. Bu yönüyle yaşadığımız asır, Devletimiz için bir hayıra yaklaşılacak zamanın sonrası (mutlu son) olacağından, iç politikada dahi, saltanatımızın güç ve kuvvetinin artması ve vatandaşlarının birbirine kalpten bağlılığı ve de nezdimde koruyuculuğumun ve adaletimin gereği olarak Osmanlı halkının her yönden mutluluklarının elde edilmesi ve ülkemizin gelişmesini gerektirecek sebeplerin ve vasıtaların günden güne ilerlemesi, hükümdarlığımın merhametli muradı gereğidir. Bu muradımın gereği olarak aşağıda zikrolunan hususların icrası için Padişahlığımın adalet ifadesi olan iradesi, şerefle tecelli etmiştir.

Şöyle ki:

Gülhane'de okunan Hatt-ı hümayunum ile ve Tanzimat fermanı gereğince her din ve mezhepte bulunan Osmanlı halkı hakkında istisnasız, can ve mal emniyeti ve namusun korunması için Padişahlığım tarafından vaat ve ihsan olunmuş olan teminat, bu kere dahi kuvvetlendirilmiş ve sağlamaştırılmıştır. Bunun tam olarak hayata geçirilmesi için etkili tedbirler kabul olunmuş; ve Padişahlığımın yüce koruma kanatları altında Osmanlı ülkemizde bulunan Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerine büyük ecdadım taraflarından tanınmış ve sonraki senelerde de yine bağışlanmış olan bütün imtiyazlar ve ruhani muafiyetler bu kerre tekrar sağlamaştırılmış ve sürekli kılınmıştır. Fakat Hıristiyan ve diğer gayri

* Orijinal metin için bkz.: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, 1, 1839-1865., s. 4-9.

müslim halkın her bir cemaatinin, belirli bir süre içinde imtiyazlarının ve var olan muafiyetlerinin görülmesine ve kontrol edilmesine ivedilikle başlanması ile, o konuda zamanın ve gerek kazanılmış bilgiler ve medeniyet eserlerinin icap ettirdiği ıslahatı iradem ve uygun buluşumla, Hükümetimizin nezareti altında özel olarak patrikhanelerde oluşturulacak meclisler marifetiyle müzakere ile Hükümetimize arz ve ifade etmeye mecbur olarak, Fatih Sultan Mehmet Han hazretleri ve gerek daha sonraki büyükler tarafından patrikler ile Hıristiyan piskoposlarına verilmiş olan ruhsat ve iktidar padişahlığının cömertçe niyetlerinden dolayı işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve yeni mevki ile uygun hale getirilip, patriklerin halen geçerli olan tayin usulleri ıslah olunduktan sonra patriklik yüce beratının hükümlerine uygulanarak hayat boyu tayin edilmeleri ve makama getirilmeleri usulünün tamamen ve eksiksiz icrası...

Hükümetimiz ile çeşitli cemaatlerin ruhani reisleri arasında kararlaştırılacak bir yöntem uygun olarak patrik ve metropolit ve murahhasa ve piskopos ve hahamların tayini sırasında makama atanma usulünün yerine getirilmesi...

Her ne suret ve ad ile olursa olsun rahiplere verilmekte olan bahşişler ve gelirler bütünüyle engellenerek onun yerine patriklere ve cemaat önderlerine belirli gelirler tahsis olunması...

Diğer ruhbanların dahi rütbe ve makamlarının önemine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine hakkaniyete uygun maaşlar tayin olunacaktır. Bununla birlikte Hıristiyan rahiplerinin menkul ve gayri menkul mallarına hiçbir zarar verilmeyerek, Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerinin milletçe olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve halkı arasında seçilmiş üyelerden oluşmuş bir meclisin güzel korumasına havale kılınması...

Ahalisi bütünüyle bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve köylerde ayın yapılmasına mahsus olan binaların ve gerek mektep ve hastahane ve mezarlık gibi diğer yerlerin asli özellikleri üzere tamir ve onarımlarına hiçbir şekilde engeller konulmayıp böyle yerlerin yeniden inşası gerektiğinde patrik veya milletin reislerinin tasvibi halinde bunların plan ve projeleri bir kere hükümetimize arz olunmak gerekeceğinden, ya arz olunan suretler kabul ile onunla ilgili olacak padişahlığının iradesi gereği icra veya belirli bir zaman zarfında o konuda olan itirazlar beyan olunması...

Bir mezhebin cemaati başkalarıyla karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise, o yerde ayın ile ilgili işleri açık ve gizli olarak icrada hiçbir kayıpla bağlı olmaması...

Ahalisi çeşitli dinlerde bulunan cemaatlerden oluşan şehir ve kasaba ve köylerde ise her bir cemaatin kendi kendine oturduğu ayrı mahalde yukarıda ge-

nişçe açıklanan usule uyarak kendi kilise, hastahane, mektep ve mezarlıklarını tamir ve onarımlarına muktedir olabilmesi...

Yeniden inşa olunması gereken binalara gelince, bunlar için gerekli ruhsatı patrikler veyahut cemaat metropolitleri Hükümetimizden dilekçeyle isteyip Devletimizce bundan hiçbir şekilde idari engeller olmadığı durumlarda yüce ruhsatının uygun görülmesi ve bu gibi işlerde hükümet tarafından yapılacak işlemlerin bütünüyle samimi olması ve bir mezhebe tabi olanların sayısı ne kadar olursa olsun, o mezhebin tam bir serbestlik ile icra olunmasını temin için gerekli ve sağlam tedbirlerin alınması...

Mezhep, lisan veyahut cinsiyet bakımından halkımın sınıflarından bir sınıfın diğer sınıftan aşağı tutulmasını çağrıştıran bütün resmi yazışma tabir ve kavramlarının sonsuza kadar ortadan kaldırılıp silinmesi...

Halkın alt tabakaları arasında veyahut memurlarca dahi ayıp sayılacak, utanılacak veya namusa dokunacak her türlü tarif ve tadvzifin kullanılmasının kanunen yasaklanması...

Ülkemde bulunan her din ve mezhebin ayinlerini serbestlikle icradan men olunmaması ve bundan dolayı sıkıntı ve eziyet çekmemesi ve din ve mezhep değiştirmek için kimsenin zorlanmaması...

Yüce saltanatımızın memur ve görevlilerinin seçim ve atanması padişahlığının iradesi ve uygun görmesine bağlı olarak, halkımın tamamı hangi milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetine kabul olunacaklarından, bunların ehliyet ve kabiliyetlerine göre genel düzenlemelere bağlı olarak memuriyetlerde istihdam olunmaları...

Yüce saltanatım halkından bulunanların, hükümdarlığımın mekteplerinin konulmuş yönetmeliklerinde gerek yaşça ve gerek imtihanca kayıtlı bulunan şartları yerine getirmeleri halinde tamamının ayırım gözetilmeden Devlet-i Aliyye'min askerî ve idarî mekteplerine kabul olunması...

Bundan başka her bir cemaat, maarif meslek ve sanayiye dair mektepler açmaya izinlidir. Fakat bu gibi genel mekteplerin eğitim usulleri ve öğretmenlerinin seçiminin, üyeleri padişahlığımca atanacak karışık bir maarif meclisinin nezaret ve teftişi altında olması...

Müslümanlar ile Hıristiyan vesair gayri müslim halk arasında veyahut Hıristiyanlar vesair gayri müslim çeşitli mezheplere bağlı olanların birbirleri aralarında ticaret veyahut cezaya dair davaların tümünün karışık divanlara (kurullara) havale olunması, davaların dinlenerek kabulü için işbu divanlar tarafından kurulacak meclisler aleni olacağından davalı ile davacı yüz yüze getirilerek bunların getirecekleri şahitlerin anlatacaklarını daima kendi ayin(ibadet) ve mezhepleri

üzere yerine getirecekleri birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı adiyeye ait olan davalar dahi eyaletler ve sancakların karışık meclislerinde vali ve kadı hazır oldukları halde şer' en veya nizamen bakılıp, işbu mahkemeler ve mecliste olayın muhakemesinin aleni yürütülmesi...

Hıristiyan vesair gayri müslim halktan iki kimse arasında miras hukuku gibi özel davalara, dava sahibi olanlar isterlerse, patrik veya reisler ve meclisler marifetiyle bakılmak üzere havale kılınması...

Ceza ve ticaret kanunlarıyla karışık divanlarda yürütülecek usul ve duruşma nizamlarının mümkün mertebe tamamlanarak, yazılıp düzenlenerek ve ülkemde kullanılan çeşitli dillere tercüme edilerek neşredilmesi ve ilan olunması...

Beşerî hukuku ilahî hukuk ile uygun hale getirmek için, kendisinden kötülük beklenen kimselerin veyahut cezalandırılanların hapsedilmeleri ve tutuklanmalarına tahsis edilmiş bütün hapisanelerde ve diğer yerlerde hapis usullerinin mümkün mertebe en az zamanda ıslahına başlanması ve her durumda hapisanelerde bile yüce saltanatımca konulan disiplin yönetmeliklerine uygun muamelelerden başka hiçbir biçimde bedensel cezalandırma, eziyet ve işkenceye benzer muamelelerin tamamının dahi bütünüyle lağv ve iptal edilmesi ve bunun aksine meydana gelecek hareketler çok şiddetli engelleneceğinden ve yasaklanacağından başka, bunun yapılmasını emreden memurlar ile fiili olarak yapan insanların dahi ceza kanunnamesi gereğince cezalandırılması...

Başkent, eyaletler, şehirler ve köylerde emniyet işlerinin tanzimi konusu rahat bir halde olan bütün halkımın kendi mal ve canlarının korunmasının gerçekten ve güçlü olarak emniyet verecek surette düzenlenmesi...

Vergi eşitliğinin diğer yükümlülüklerin eşitliğini gerektirdiği gibi, hak eşitliğinin dahi görev eşitliğini gerektirdiğinden, Hıristiyan vesair gayri müslim halka dahi Müslümanlar gibi askerlik borçlarının ödenmesi hakkında daha sonra verilen karara uyma mecburiyeti getirilmesi...

Bu hususta bedel vermek veya nakit olarak para ödemek yoluyla fiili hizmetten muaf olmak usulünün icra olunması...

Müslümanlardan başka diğer halkın askeri sınıflar içinde görevlendirilmeleri hakkında gerekli yönetmelikler yapıp mümkün olan en az zaman içinde neşir ve ilan edilmesi...

Eyaletler ve sancaklar meclislerinde Müslüman, Hıristiyan vesair üyelerin seçilme işlerini doğru bir biçime sokmak ve fikirlerin (oyların) doğru olarak ortaya çıkmasını temin etmek için işbu meclislerin tertip ve teşkilleri hakkındaki yönetmeliklerin ıslahına girişilmesi, Devlet-i Aliyye'm fikirlerin (oyların) sonucunu

ve verilen hüküm ve kararı doğru olarak bilmek ve buna nezaret edebilmek için, gerekli düzenleme ve etkili vesilelerin elde edilmesinin etraflıca düşünülmesi...

Alış veriş ve emlak mülkiyeti ve gelirler maddelerine ilişkin Osmanlı kanunlarına ve Belediye zabıta yönetmeliklerine uymak ve onlara uygun davranmak ve asıl yerli halkın verdikleri vergileri vermek üzere Yüce Saltanatım ile yabancı devletler arasında yapılacak anlaşmalardan sonra yabancılara dahi emlak mülkiyeti müsaadesinin verilmesi...

Halkın tamamı üzerine konulacak vergiler sınıf ve mezheplerine bakılmayacak bir surette alındığından, işbu vergilerin ve hele âşarın alınmasında meydana gelen suiistimallerin düzeltilmesi için acil tedbirler düşünülüp müzakere edilerek doğrudan doğruya (aracılar kullanmadan) vergi alma usulünün aşamalı olarak yerine getirilmesi mümkün oldukça, devlet gelirlerinin iltizam usulü yerine bu yeni yöntem kullanılıp toplanması gerçekleştiğe, devlet memurları ile meclislerdeki üyelerin açık artırmalarda açıktan icra olunacak iltizamlardan birini yerine getirmemeleri veya herhangi bir türlü hisse almalarının çok sert cezalarla yasaklanması...

Mahalli vergilerin dahi mümkün olduğu kadar ürünlere zarar vermeyecek ve iç ticarete engel olmayacak biçimde konulup tayin edilmesi...

Bayındırlık işleri için tayin ve tahsis olunacak uygun bir miktara, karadan ve denizden ve yeni oluşturulacak çeşitli yollardan istifade edecek eyaletler ve sancaklarda oluşturulacak özel vergilerin dahi ilave edilmesi...

Yüce Saltanatımın her sene için gelirler ve masraflar defterinin (bütçesinin) tanzim ve kılavuzluğu hakkında sonradan özel bir düzen kurulmuş olduğundan bunun hükümlerinin yürütülmesine bütünüyle itina olunması...

Her bir memura tahsis kılınmış olan maaşların güzelce ödenmesine başlanması...

Her bir cemaatin reisleriyle tarafımdan (Saltanatça) tayin olunacak birer memurları halkımın geneline ait ve ilgili bulunan maddelerin (kanun ve yönetmeliklerin) müzakerelerine Meclis-i Vâlâ'da (1837'de kurulan ve günümüzde Danıştay ve Sayıştay'ın görevlerini yerine getiren bir meclis) bulunmak üzere Mutlak Vekilliğimin Yüce Makamından özel olarak çağrılırlar. İşbu memurlar birer sene için tayin edilip bunlar memuriyetlerine başladıkları anda yemin ettirilmeleri, ve bunların Meclis-i Vâlâ'nın üyeleri olarak gerek olağan ve gerek olağanüstü yapılan toplantılarında rey ve görüşlerini doğruca açıklamaları ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları...

Bozgunculuk ve hırsızlık ve yolsuzluğa dair olan kanunların hükümlerinin, halkımın tamamı hakkında hangi sınıfta ve ne türlü bir memuriyette bulunurlarsa bulunsunlar, meşru usule uygun olarak yerine getirilmesi...

Devletimin para politikasının düzeltilmesi ve maliye işlerine itibar verecek başka buna benzer şeyler yapıp ülkemizin maddi zenginlik kaynakları olan konulara gerekli olan sermayelerin tayiniyle ve ülkemdeki ürünlerin nakli için gereken yolların ve yöntemlerin açılmasıyla ve tarım ve ticaret işlerinin genişletilmesini engelleyen sebeplerin ortadan kaldırılmasıyla gerçek kolaylıkların icra olunması...

Bunun için bilim, eğitim ve Avrupa sermayesinden faydalanılması yollarının etraflıca düşünülmesiyle, parça parça uygulamaya konulması...

Maddelerinden ibaret olmakla, siz ki Sadrazamsınız, işbu fermanımı usulüne göre gerek İstanbul’umda gerek ülkemizin her bir tarafında ilan ve haber vererek, meşru hususlarının yukarıda açıklandığı gibi uygulanmalarına ve bundan böyle yüce hükümlerinin daima ve ısrarlı olarak yürürlükte tutulması için gerekli yolların ve sağlam yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi konularına bezl-i cell-i himmet eylesiniz. (gücünüzü kuvvetinizi esirgemededen harcayınız) Şöyle bilesiniz, alamet-i şerifeme itaat kılasınız.

(28 Şubat 1856)

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE(*)

SÛRET-İ HATT-I HÛMAYÛN
Mucibince amel oluna
MUKADDİME

MAKALE-İ ÛLÂ (BİRİNCİ MAKALE)

İlm-i fikhın ta'rif ve taksimi hakkındadır.

Madde 1- İlm-i fikh mesâil-i şer'iyye-i ameliyyeyi bilmektir. (Fıkıh ilmi amelle ilgili şer'i meseleleri bilmektir.)

Fıkhi meseleler ya âhirete ilişkindir ki, bunlar ibadet hükümleridir veyahut dünyaya ilişkindir ki, bunlar da nikah, işlemler ve cezalandırmaya ilişkin kısımlara ayrılır. Şöyle ki; Cenab-ı Hak bu alemin nizamını takdir ettiği vakte kadar devamını irade etmiş olup, bu da insan türünün devamına bağlıdır. İnsan türünün devamı da onların çoğalmalarına, kadın ve erkeklerin evlenmelerine bağlıdır. Bir de, insan cinsinin devamı, kişilerin zürriyetlerinin kesilmemesi ile mümkündür. İnsan, ölçülü mizacı sebebiyle hayatı boyunca gıda, elbise ve mesken gibi insan yapısı şeylere ihtiyaç duyar. Bu dahi fertler arasında yardımlaşma ve bir arada yaşamaya bağlıdır. Kısacası, insan yaradılıştan medenî olduğundan, diğer canlılar gibi tek başına yaşamayıp, medeniyetin gelişmesi için diğer fertlerle yardımlaşmaya ve birlikte yaşamaya muhtaçtır.

Halbuki, her şahıs kendine uygun olan şeyi talep ve zahmetli şeylere de öfkelendiğinden, aralarındaki adalet ve işleyişe hanel gelmemesi için gerek evlilik gerekse medenî olmanın gereği olan yardımlaşma ve birliktelik hususunda sağlam şer'i kanunlara ihtiyacı vardır ki, evvelkisi, fikhın nikahlanmalar kısmı, ikincisi ise muameleler kısmıdır ve medenileşmenin bu zemin üzerine sağlam ve sürekli kılınabilmesi için ceza hükümleri düzenlemeleri de gerekli olup, bu da fikhın cezalara ilişkin kısmıdır.

İş bu muamelat kısmının çok karşılaşılan konuları muteber fikh kitaplarından toplanarak kitaplara, kitaplar bablara, bablar fasıllara ayrılmak üzere bu Mecellenin yazılmasına başlanmıştır. İşte yargılamalarda, kendisi ile amel oluncak (yürürlükteki) fer'i meseleler aşağıda olduğu gibi, bablar ve fasıllarda zikro-

* Mecelle'nin orijinal metni için bkz.: Ali Hikmet BERKİ, "Açıklamalı MECELLE",

lunacak meselelerdir. Ancak fâkihlerin meseleleri derinlemesine tahkik ve tetkik edenleri, fikhî meseleleri genel kurallara bağlamışlardır ki, her bir kural, bir çok meseleyi ihtiva eden fikh kitaplarında herkesin bildiği örnek problemler şeklinde, bu meselelerin ispatı için delil kabul edilir.

İlk önce, bu kaidelerin yavaş yavaş anlaşılması, meselelere alışmaya imkan verir ve meselelerin zihinlerde yerleşmesine vesile olur. Bundan dolayı esasa girmeden önce 99 fikh kaidesi aşağıda ikinci makale başlığı altında vazedilmiştir. Her ne kadar bunlardan bazısı tek tek alındığında bazı istisnaları bulunur ise de, bu kaideler bir başka kaideyi tahsis ve takyit ettiklerinden, tamamının bütünlüklerine ve genelliklerine hanel gelmez.

MAKALE-İ SÂNIYE (İKİNCİ MAKALE)

Fıkıhla ilgili kaidelerin açıklaması

Madde 2-Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.

Yani bir işten amaç ne ise, gerekli olan hüküm de o amaca yöneliktir.

Madde 3- Akitlerde i'tibar makaasıt⁶³ ve maâniyyedir, elfaz ve mebâniye değildir. (Akitlerde önemli olan şey, maksat ve anlamdır, kelimeler ve sözün yapısı değildir.)

Binaen-alâ zalik “bey’ bil-vefa”da rehin hükmü cereyan eder. (Bundan dolayı, kararlaştırılan müddet içinde satılanı geri almak şartıyla yapılan “bey’ bil-vefa” satış akdinde rehin hükmü cereyan eder.)(*)

Madde 4- Şek ile yakîn zâil olmaz. (Şüphe ile, kesin (gerçek) bilgi ortadan kalkmaz.)

Madde 5- Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalması asıldır.

Madde 6- Kadîm⁶⁴, kıdemi üzere terk olunur. (Öncesi bilinmeyen şey, bulunduğu hal üzere bırakılır.)

Madde 7- Zarar kadîm olmaz. (Zararın bir başlangıcı olmalıdır.)

⁶³ Osmanlıca kelime ve kavramların anlamları için bkz.: Mustafa Nihat ÖZÖN, “Osmanlıca Türkçe Sözlük”, 8. Baskı)

* Madde hükümlerinden sonra gelen parantez içindeki ifadeler, madde metinlerinin tarafımızdan sadeleştirilmiş halidir. Açık olan hükümler sadeleştirilmemiştir.

Madde metinlerinden sonra gelen açıklamalar, orijinal metinden sadeleştirilerek yapılmıştır.

⁶⁴ Mecelle’de geçen İslâm Hukuku kavramları için bkz.: Ömer Nasuhi BİLMEN, “Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye KAMUSU”

Madde 8 – Berâet-i zimmet asıldır. (Asıl olan, üzerinde bir hak olmaktır, suçsuzluktur.)

Bundan dolayı bir kimse birinin malını yok eder de zararın miktarında anlaşamazlarsa, zarar verenin sözü esas alınır, mal sahibi iddia ettiği zararı ispat zorundadır.

Madde 9- Sıfat-ı ârızada asıl olan ademdir. (Sonradan oluşan vasıflarda, asıl olan o halin yokluğudur.)

Meselâ, mudarebe şirketinde (bir taraftan sermaye diğer taraftan emek olmak üzere kurulan şirketlerde) kâr olup olmadığı ihtilafli ise, kârın yokluğu asıl olduğuna binaen, şirkette sermayeyi kullananın sözü asıl olup, sermaye sahibi, kâr olduğunu ispata zorunludur.

Madde 10- Bir zamanda sabit olan şey'in hilafına delil olmadıkça bakaasıyla hükmolunur. (Beli bir zamanda kesin olan bir konunun, aksine delil olmadıkça devamlılığına hükmedilir.)

Bundan dolayı, bir zamanda bir şeyin bir kimsenin mülkü olduğu sabit olsa, mülkiyeti gideren bir hal olmadıkça mülkiyetin devamına hükmedilir.

Madde 11- Bir emr-i hâdisin akreb-i evkatına izâfeti asıldır. (Yeni meydana gelen bir işin kendisine en yakın zamandaki şeyle bağı asıldır.)

Yani, yeni meydana gelen bir işin sebebi ve oluş zamanı ihtilafli ise, daha önceki zamana bağılılığı ispat olunmadıkça, en yakın zamanda meydana geldiği kabul edilir.

Madde 12- Kelâmda asıl olan ma'nay-ı hakikîdir. (Sözde asıl olan, akla yakın anlamıdır.)

Madde 13- Tasrih mukaabelesinde delâlete itibar yoktur. (Karşılıklı açıklamalarda (Kabullerde) delillere itibar edilmez.)

Madde 14- Mevrid-i nasda içtihadı mesağ yoktur. (Hakkında ayet ve hadisten kesin delil bulunan hususlarda içtihadı izin yoktur.)

Madde 15- Alâ-hilâf-il-kıyas sabit olan şey sâire makis-ün-aleyh olmaz. (Kıyasa konu olamayacağı ve kaideye aykırılığı kesin olan şey, kendisine kıyas yapılabilen olmaz.)

Madde 16- İçtihat ile içtihat nakz olunmaz.

Madde-17- Meşakkat teysiri celb eder. (Güçlükler, kolaylığı getirir.)

Yani herhangi bir güçlük, kolaylaştırma sebebi olur ve dolayısıyla güçlükle karşılaşıldığında genişlik ve fırsat gösterilmek gerekir.

Ödünç verme, havale ve kısıtlama gibi pek çok fıkıh kaidesi bu esasa ilişkindir ve fakihlerin şer'î hükümlerde gösterdikleri ruhsatlar (izinler) ve hafifletmeler, kolaylaştırmalar hep bu kaideden çıkartılmıştır.

Madde 18- Bir iş zik oldukça müttesi olur. (Sıkıntılı işin sonucu ferahlatıcı olur.)

Yani bir işte zorluk görülünce ruhsat ve fırsat verilir.

Madde 19- Zarar ve mukabele-bizzarar yoktur. (Zarar verme ve zarara zararlar karşılık verme kabul edilemez.)

Madde 20- Zarar izâle olunur. (Zararın mutlaka giderilmesi gerekir.)

Madde 21- Zaruretler, memnu olan şeyleri mübah kılar. (Zaruretler yasaklanan şeyleri mübah kılar.)

Madde 22- Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur. (Zaruretler, kendi derecelerine göre ölçülürler)

Madde 23- Bir özür için caiz olan şey ol özrün zevâliyle bâtil olur. (Bir özür nedeniyle izin verilen şey, o özrün kalkmasıyla ile hükümsüz olur.)

Madde 24- Mâni zail oldukça memnu avdet eder. (Engel ortadan kalkınca yasak yeniden uygulanmaya başlar.)

Madde 25- Bir zarar kendi misli ile izale olunamaz. (Bir zarar, aynı miktardaki karşılığı ile giderilemez.)

Madde 26- Zarar-ı âmmü def için zarar-ı has ihtiyar olunur. (Genel zararını gidermek için özel bir zarar giderme şekli tercih olunur)

Cahil doktoru men etmek bu gerekçeden doğar.

Madde 27- Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izâle olunur. (Ağır zarar en az zararlarla giderilir.)

Madde 28- İki fesad teâruz ettikde ehaffi irtikâb ile a'zamnın çaresine bakılır. (İki kötülük çatıştığında daha hafif karşılıkla büyük suçun zararından kurtulmaya çalışılır.)

Madde 29- Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur. (İki kötülükten en az zararlı olanı tercih edilir.)

Madde 30- Def'i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır. (Fesadı ortadan kaldırmak, yararı gözetmekten daha önceliklidir.)

Madde 31- Zarar bi-kader-il imkân def' olunur. (Zarar imkan dahilinde giderilir.)

Madde 32- Hâcet umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur. (İhtiyaç genel olsun, özel olsun zaruret derecesine indirilir.)

Satıcı bedeli geri verdiğiinde alıcının da malı geri vermesinin caiz görülmesi (bey-bil vefa akdi) bu kabildendir ki, Buhara ahalesinde borçlanmalar arttığıında, görülen ihtiyaç üzere bu muamele yürürlüğe konmuştur.

Madde 33- İztırar gayrin hakkını ibtâl etmez. (Çaresizlik, başkasının hakkını hükümsüz bırakmaz.)

Bundan dolayı bir adam aç kalıp da birinin ekmeğini yese, daha sonra kıymetini vermesi gerekir.

Madde 34- Alması memnu (yasak) olan şeyin istenmesi dahi memnudur.

Madde 35- İşlenmesi memnu olan şeyin istenmesi dahi memnu olur.

Madde 36- Âdet muhakkemdir. (Âdet, hakemdir, —hukuk kaynağıdır—.)

Yani şer’i hükmü ispat için örf ve adet hakem kılınır. Gerek genel gerekse özel olsun.

Madde 37- Nâs’ın isti’mali bir huccettir ki anınla amel vacib olur. (İnsanların adetleri kullanması onun delil olduğu anlamındadır ki, bu da adetle amel etmeyi vacip kılar, yani herkesin hareket ettiği gibi hareket edilmelidir.)

Madde 38- Âdeten mümteni olan şey hakikaten mümteni gibidir. (Kaçınılması adet olan şey, gerçekten kaçınılması gerekli gibidir.)

Madde 39- Ezmanın tagayyürü ile âhkâmın tagayyürü inkâr olunmaz. (Zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişeceği inkâr edilemez.)

Madde 40- Âdetin delâletiyle ma’na-yi hakikî terk olunur. (Bir şeyden çıkarılan anlam, adetteki hükmüne uyularak terk edilebilir.)

Madde 41- Âdet ancak muttarid yahut gaalib oldukta mu’teber olur. (Adet, istikrarlı ve tercihe şayan bir uygulaması var ise geçerli kabul edilir.)

Madde 42- İ’tibar gaalib-i şâyiadır, nadire değildir. (Yaygınlığı kabul edilmiş olan adete itibar edilir, ender bulunana değil.)

Madde 43- Örfen ma’ruf olan şey şart kılınmış gibidir. (Herkesin örf olarak şeriata uygun gördüğü şey, bağlayıcı olarak kabul edilir.)

Madde 44- Beynet-tüccar ma’ruf olan şey, beyinlerinde meşrut gibidir. (Tüccarlar arasında geçerli olan örf, onların aralarındaki meselelerde bağlayıcı kuraldır.)

Madde 45- Örf ile ta'yin nass ile ta'yin gibidir. (Örfe göre hükmetmek, kesin hukuk kuralı ile hükmetmektir.)

Madde 46- Mâni ve muktazi tearuz ettikde mâni takdim olunur. (Engel ve gereklilik çatıştığında (bir edimin ifasında engel/özür bulunduğu), öncelikle engelin ortadan kaldırılması gerekir.)

Bundan dolayı, bir adam borçlusu elinde zayi olan malını başkasına satamaz.

Madde 47- Vücutta bir şeye tabi olan hükümde dahi ona tabidir. (Bir şeyin ayrılmaz parçası, hükümde de ona bağlıdır.)

Bundan dolayı bir gebe hayvan satıldığında karnındaki yavrusu dahi onunla birlikte satılmış olur.

Madde 48- Tâbi olan şeye ayrıca hüküm verilemez.

Meselâ bir hayvanın karnındaki yavrusu ayrıca satılamaz.

Madde 49- Bir şeye malik olan kimse ol şeyin zaruriyyatından olan şeye dahi malik olur.

Meselâ, bir gayrimenkulü satın alan kimse, ona ulaştırılan yola dahi malik olur.

Madde 50- Asıl sâkıt oldukda, fer'i dahi sâkıt olur. (Asıl yürürlükten kalktığında (hükümsüz kaldığında) fer'i de hükümsüz olur.)

Madde 51- Sakıt olan şey avdet etmez. (Yürürlükten kalkan şey tekrar hüküm ifade etmez.)

Yani giden geri gelmez.

Madde 52- Bir şey bâtil oldukta anın zımnındaki şey dahi bâtil olur. (Bir şeyin aslı batıl sayıldığında, onun içerdiği anlam de batıl sayılır.)

Madde 53- Aslın ifası kabil olmadığı halde bedeli ifa olunur.

Madde 54- Bizzat tecviz olunmayan şey bitteba tecviz olunabilir. (Kendisi caiz görülmeleyen şey, başka bir şeye tabi olmak suretiyle caiz olabilir.)

Meselâ, müşteri satın aldığı şeyi teslim almak için satıcıyı vekil tayin etse caiz olmaz. Ancak, satın aldığı zahireyi ölçüp koymak için satıcıya çuval verip, satıcı da zahireyi çuvala koyarsa, dolaylı olarak ve alıcıya tabi olarak —alıcıyı temsilen— mal teslim alınmış olur.

Madde 55- İbtidaen tecviz olunmayan şey bakaaen tecviz olunabilir. (Başlangıçta cevaz verilmeyen şey devamlı caiz hale gelebilir.)

Meselâ, müşterek mülkiyetteki payı hibe etmek geçerli değildir. Fakat, hibe edilen müşterek mülkiyetteki paya o payı hak etmiş birisi çıkıp da el koysa, hibe batıl olmayıp, bu hisse üzerinde müşterek mülkiyet hakkından yararlanır.

Madde 56- Baka ibtidadan esheldir. (Bulunulan halde kalmak, başlamakta kolaydır.)

Madde 57- Teberru ancak kabz ile tamam olur. (Bağış ancak teslim alma ile tamamlanır.)

Meselâ, bir adam birine bir şey hibe etse, teslim almadan evvel hibe tamam olmaz.

Madde 58- Raiyye yani tebe'a üzerine tasarruf maslahata menuttur. (Vatandaş üzerine tasarruf maslahata göredir.)

Madde 59- Velâyet-i hassa velâyet-i âmmeden akvâdır. (Özel velayet genel velayetten daha kuvvetlidir.)

Meselâ, bir vakfın idaresi kendisine verilmiş olan kimsenin velayeti bir kadı'nın velayetinden daha kuvvetlidir.

Madde 60- Kelâmın i'mali ihmalinden evlâdır. (Sözün yorumlanması, terk edilmesinden daha iyidir.)

Yani, bir sözün yorumu mümkün ise, o söz anlamsız sayılmamalıdır.

Madde 61- Ma'nay-ı hakikî müteazzir oldukça mecaza gidilir. (Gerçek anlamı bulmak güç olursa mecaza —benzer anlamlarını bulmaya— gidilir.)

Madde 62- Bir kelâmın i'mali mümkün olmaz ise ihmal olunur. (Bir sözün yorumu mümkün olmazsa terk edilir.)

Yani, bir sözün gerçek veya mecazi anlamda bir yorumu mümkün olmaz ise anlamsız sayılarak terk edilir.)

Madde 63- Mütecezzi olmayan bir şeyin ba'zısını zikretmek küllünü zikr gibidir. (Parçalara ayrılmamış bir şeyin bir kısmını zikretmek bütününü zikretmek gibidir.)

Madde 64- Mutlak ıtlaki üzere geçerli olur. Eğer nassan yahut delâleten takyid delili bulunmaz ise. (Herhangi bir kayda bağlı olmayan, bulunduğu hal üzere geçerli olur. Eğer lafzı ile veya delaleti ile kesinlik ifade etmez ise.)

Madde 65- Hâzırdeki vasıf lâğv ve gaibdeki vasıf mu'teberdir. (Görünenin vasfını söylemek hüküm ifade etmez, fakat huzurda olmayanın vasfı hüküm ifade eder.)

Meselâ, satıcı, bir alış veriş yerinde hazır olan bir kır atı satacaksa, ‘şu yağız atı şu kadar bin kuruşa sattım’ dese bu satış geçerli olup, **yağız tabiri lüzumsuzdur**. Fakat, meydanda olmayan bir atı ‘yağız’ diye satsa, vasıf geçerli olmakla birlikte satış akti kurulmuş olmaz.

Madde 66- Sual cevapda îâde olunmuş addolunur.

Yani, kabul edilen bir soru da ne sorulmuş ise, cevap veren ona cevap vermiş sayılır.

Madde 67- Sâkit’e bir söz isnad olunmaz. Lâkin ma’rız-ı hâcette sükût beyanındadır. (Sessiz kalana bir söz isnad edilmez. Ancak, ihtiyacını söylemesi gereken yerde susması sükût (kabul) ettiği anlamına gelir.)

Yani, sessiz kalan kimseye şu sözü söylemiş oldu denilemez, ancak söyleyecek yerde susması ikrar ve beyan kabul edilir.

Madde 68- Bir şeyin umûr-u bâtında delili ol şeyin makamına kâim olur. (Bir şeyin özündeki gizli-açık delili, o şeyin kendisi yerine geçer.)

Yani, gerçeği hakkında bilgi sahibi olunması zor olan şey hakkında karar verirken, o şeyin görünen delilleri ile hükmolunur.

Madde 69- Mükâtebe muhataba gibidir. (Yazışma, karşılıklı konuşma gibidir.)

Madde 70- Dilsizin işaret-i ma’hudesi lisan ile beyan gibidir. (Dilsizin bilinen işaretlerle ifade etmesi, dil ile ifade etmiş anlamındadır.)

Madde 71- Tercümanın kavli her hususta kabul olunur.

Madde 72- Hatası zâhir olan zanna i’tibar yoktur. (Hatası belli olan zanna itibar olunmaz.)

Madde 73- Senede müstenid olan ihtimal ile hüccet yoktur. (İhtimalli bir durum senede dayansa bile delil olmaz.)

Meselâ, bir kimse mirasçılardan birine şu kadar kuruş borcu olduğunu ikrar ettiği takdirde, eğer ölüm hastalığında ise diğer mirasçı tasdik etmedikçe bu ikrar delil değildir. Zira diğer mirasçılardan mal kaçırma ihtimali ölüm hastalığında olmasına dayanmaktadır. Fakat sıhhatli iken yaptığı ikrarı geçerli olur ve bu halde olan ihtimal soyut bir vehim olduğundan ikrarın delil olmasına mani değildir.

Madde 74- Tevehhüme i’tibar yoktur. (Evhamlanmaya —yok olanı var zannederek korkuya kapılmaya— itibar edilmez.)

Madde 75- B rhan ile sabit olan Şey iy nen s bit gibidir. (Kat'ı delil ile sabit olan Şey, açık ve kesin kabul edilir.)

Madde 76- Beyyine m dd 'i için ve yemin münkir üzerinedir. (Delil göstererek ispat iddia eden üzerine, yemin inkar eden üzerinedir.)

Madde 77- Beyyine hilâf-ı z hiri isbat için ve yemin aslı ibka içindir. (Delil, gözle görünenin zıddını ispat için, yemin işin aslını korumak içindir.)

Madde 78- Beyyine hüccet-i m teaddiyye ve ikrar hüccet-i kaasıradır. (Delil dava ilgili herkesi, ikrar ise ikrar edeni başlar.)

Madde 79- Kişi ikrarıyla muaheze olunur. (Kişi ikrarı ile tenkid edilir, sorumlu tutulur.)

Madde 80- Ten kuz ile hüccet kalmaz, l kin m ten kızın aleyhine olan hükme h lel gelmez. ( eliŐki delilin delil olma vasfını ortadan kaldırır, ancak ortaya çıkan çelişkiye düŐen aleyhine verilmiş hükme h lel gelmez.)

Meselâ, Őahitler Őahitliklerini geri alarak çelişkiye düŐtüklerinde Őahitlikleri delil olmaz, ancak kadı, evvelki Őahitlikleri  zerine hükmetmiŐ ise bu hüküm dahi bozulmayıp, hükmedilen Şeyi Şahitlerin tazmin etmesi gerekir.

Madde 81- Asıl sabit olmadıŐı halde fer'in sabit olduŐu vardır.

Meselâ, bir kimse filanın filana Şu kadar borcu vardır, ben dahi ona kefilim dese ve asilin inkarı üzerine alacaklı iddia etse, söz konusu borcu kefilin ödemesi gerekir.

Madde 82- Őartın sübutu indinde ana muall k olan Şeyin, sübutu lazım olur. (Őartın kesin —kabul edilebilir— olması için Őarta başlı olan konunun sabit/belli olması gerekir.)

Madde 83- Bi-kaderil-ink n Őarta müracat olunmak l zım gelir. (Mümkün olduŐu kadar Őarta riayet etmek gerekir.)

Madde 84- Va'dler suret-i t lik-ı iktisab ile l zım olur. (Vaadler, bedelini ödemeyi üzerine alma Şeklinde yapılır.)

Meselâ, 'sen bu malı filan adama sat, eŐer akçesini vermez ise ben veririm' dese ve malı alan akçeyi vermese bu vaadi veren kimsenin akçeyi vermesi lazım gelir.

Madde 85- Bir Şeyin nef'i zam nı mukaabelesindedir. (Bir Şeyin faydası, karŐılıŐının  denmesindedir.)

Yani bir şey telef olduğu taktirde kim hasar verdi ise hasarı onun ödemesi gerekli olup, o kimsenin hasarı karşılama zorunluğu, hasar gören şeyden yararlanması karşılığındadır.

Meselâ, ayıplı hayvanı geri verme hakkı bulunan alıcının bu hayvanı kullanmasından dolayı satıcıya ücret ödemesi gerekmez. Zira hayvan iadeden önce telef olsaydı hasarı müşteriye ait olacaktı.

Madde 86- Ücret ile zamân müctemi olmaz. (Ücret ile kefalet birleşmez.)

Madde 87- Mazarrat menfaat mukaabelesindedir. (Zararlar, menfaat karşılığındadır.)

Yani, bir şeyin menfaatine nail olan o şeyin zararına da katlanır.

Madde 88- Külfet nimete, nimet külfete göredir.

Madde 89- Bir fiilin hükmü fâiline muzaf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzaf kılınmaz. (Bir fiilin hükmü, fiili işleyene bağlı kılınır, zorunlu olmadıkça amirine bağlı kılınmaz.)

Madde 90- Mübâşir ya'ni bizzat fail ile mütesebbib müctemi oldukça hükm ol fâile muzaf kılınır. (Bir işe başlayan, yani bizzat fail ile fiile sebep olan içtima ettiklerinde hüküm, o faile bağlı kılınır.)

Meselâ, birinin umumi yolda kazmış olduğu kuyuya, diğeri, birinin hayvanını atarak telef ederse tazminatı ödemesi gerekli olup, kuyuyu kazan kimse tazminat ödemekle yükümlü değildir.)

Madde 91- Cevâz-ı şer'i zamâna münafi olur. (Şeriatın cevaz verdiği hususta tazminat söz konusu olmaz.)

Meselâ, bir adamın mülkünde kazmış olduğu kuyuya birinin hayvanı düşüp telef olsa tazminat ödemesi gerekmez.

Madde 92- Mübaşir müteammid olmasa da zâmin olur. (Bir işi yapan kasten yapmasa dahi tazminat yükümlülüğü vardır.)

Madde 93- Mütesebbib müteammid olmadıkça zâmin olmaz. (Bir işe sebep olanın kastı yoksa, tazminat yükümlülüğü yoktur.)

Madde 94- Hayvanatın kendiliğinden olarak cinayet ve mazarratı he-derdir.

Madde 95- Gayrın mülkünde tasarrufla emretmek bâtıldır.

Madde 96- Bir kimsenin mülkünde anın izni olmaksızın âhar bir kimsenin tasarruf etmesi câiz değildir.

Madde 97- Bilâ-sebeb-i meşru birinin mâlini bir kimsenin ahz eylemesi caiz olmaz. (Meşru bir sebep olmaksızın birinin malını bir başka kimsenin alması caiz olmaz.)

Madde 98- Bir şeyde sebeb-i temellükün tebeddülü ol şeyin tebeddülü makamına kaimdir. (Bir şeye malik olma sebebinin değişmesi, o şeyin değişmesi demektir.)

Madde 99- Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'cal eyler ise mahrumiyetle muâteb olur. (Kim ki bir şeyi acele ile/vaktinden önce isterse, bundan mahrumiyetle azarlanır.)

Madde 100- Her kim ki kendi tarafından tamam olan şeyi nakz etmeğe say ederse say'î merduttur. (Her kim ki kendi yanındaki eseri bozmaya çalışırsa, bu çalışması reddedilir.)

**TÜRK KANUN-U MEDENÎSİ
ESBABI MUCİBE LAYİHASI**

Hali hazırda Türkiye Cumhuriyetinin müdevven bir Kanuni Medenîsi yoktur. Yalnız, akitlerin küçük bir kısmına temas edebilen Mecelle vardır. 1851 maddedir. 8 Muharrem 1286 tarihinde yazılmağa başlanmış ve 26 Şaban 1293 tarihinde ikmal edilerek mevkiî mer'iyete vazolunmuştur. Denilebilir ki: bu kanunun ihtiyacı hâzıraya tevafuk eden ancak 300 maddesidir. Mütebakisi memleketimizin ihtiyacatını ifade edemeyecek kadar iptidaî bir takım kaidelerden ibaret olduğundan tatbik edilmemektedir. Mecelle'nin kaidesi ve ana hatları, dindir. Halbuki, hayatı beşer, her gün hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiçbir zaman bir nokta etrafında tespit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mütalebelerini tatmin edemezler. Çünkü dinler, lâyetegayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür; ihtiyacat sür'atle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mâna ifade etmezler. Değişmemek, dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hâzır medeniyetinin esasatından ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidaî devirlere bağlarlar ve terakkiyata mâni belli başlı müessir ve âmiller sırasında bulunurlar. Türk milletinin mukadderatını asrı hâzır içinde dahi Kurunu Vusta ahkâm ve kavaidine raptetmekte, dinin lâyetegayyer ahkâmından mülhem olan ve ulûhiyetle daimî temas halinde bulunan kanunlarımızın en kuvvetli müessir olduklarına şüphe edilmemelidir. Millî hayatı içtimaîyenin nâzımı olan ve yalnız ondan mülhem bulunması icap eden müdevven bir Kanunu Medenîden Türkiye Cumhuriyeti'nin mahrum kalması ne asrı hazır medeniyeti icabatiyle ne de Türk ihtilâlinin istilzam ettiği mâna ve mefhumla kabili telif değildir. Asrı hâzır devletini iptidaî siyasî teşekküllerden ayıran farikalardan birisi de, câmianın mukadderatında tatbik edilen kavaiden taknin edilmiş olmasıdır. Bedavet devirlerinde, ahkâm müdevven değildir. Hâkim, örf ve âdetle hüküm verir. Mecellenin maruz 300 maddesi istisna edilmek şartıyla Kanuni Medenî mebhasinde Türk Cumhuriyeti hâkimleri derme çatma fıkıh kitaplarından ve din esasatından istinbat ve istihdaç suretiyle icrayı kaza etmektedirler. Türk hâkimi hükümlerinde muayyen bir içtihat, bir kavil ve bir esas ile mukayyet değildir. Bi-

naenaleyh herhangi bir mesele etrafında memleketimizin bir mahallinde verilen bir hüküm ile aynı şerait tahtında tahaddüs eden aynı meselede diğer mahallinden verilen hükümler birbirinden ekseriya farklı ve mütenakız bulunmaktadır. Netice itibariyle Türkiye halkı, adaletin tatbikinde ittiratsızlığa ve mütemadî tezebzübe maruz kalmaktadır. Halkın mukadderatı muayyen ve müstekar bir adalet esasına değil, tesadüfe ve talihe bağlı ve bir birini mütenakız kurunu vustaî fıkıh kaidele-rine merbut bulunmaktadır. Cumhuriyet Türk adaletinin bu keşmekeşten, yokluk-tan ve pek iptidaî vaziyetten kurtarılmasını inkılâbın ve asrı hazır medeniyetinin icabatına muvafık yeni bir Türk Kanunu Medenîsinin sür'atle vücade getirilmesini ve takninini zaruri kılmıştır. Bu maksatla ihzar olunan Türk Kanunu Medenîsi kavanini medenîye sırasında en yeni, en mükemmel ve halkçı olan İsviçre Kanuni Medenîyesinden ahiz ve ictibas olunmuştur. Bu vazifeyi Adliye Vekâletince verilen direktifler dahilinde memleketimizin güzide hukukşinaslarından mürekkep hususî bir encümen ifa eylemiştir.

Asrı hazır aileyi medeniyetine mensup milletleri ihtiyaçları arasında esaslı bir fark yoktur. İctimaî ve iktisadî daimî temaslar beşerin büyük ve medenî bir küntlesini bir aile haline getirmiş ve getirmekte bulunmuştur. Prensipleri yabancı bir memlekette ictibas edilmiş olan Türk Kanuni Medenîsi lâyihasının mevkiî mer'iyete vaz'ından sonra memleketimizin ihtiyacatı ile kabili telif olmaması müddeası varit görülmemiştir. Bahusus İsviçre Devleti'nin muhtelif tarih ve an'anatına mensup Alman, Fransız ve İtalyan ırklarını ihtiva etmekte olduğu malûmdur. Bu kadar, hattâ hars itibariyle yekdiğerinden farklı bir muhitte tatbik elâstikiyetini gösteren bir kanunun Türkiye Cumhuriyeti gibi yüzde doksanı itibarile mütecaniz bir ırk ihtiva eden bir devlette tatbik kabiliyetini bulabilmesi şüphesiz görülmüştür. Bundan başka mütemeddin bir milletin mütekâmil bir kanunu Türkiye Cumhuriyetinde cayı tatbik bulamayacağı noktai nazarı sakat görülmüştür. Bu tez Türk milletinin medenî kabiliyeti haiz olmadığını ifade eden bir mantık silsilesine müncer olabilir. Halbuki hâdiselerin hakikati, hal ve tarih bu müddeanın tamamen zıddıdır. Türk teceddüt tarihi şahit tutularak denilebilir ki: Türk milleti asrı hazrın mükteziyatına mutabık olarak vucude getirilen makul ve salim ve akıl ve zekâ ile müterafık yeniliklerden hiçbirisine muarız kalmamıştır. Bütün bir teceddüt tarihimizin seyrinde âmmenin menafii mülâhazasıyla vucude getirilen yeniliklere yalnız, menfaatleri muhtel olan zümreler mücadil vaziyetinde kalmışlar ve halkı din namına, sakim ve bâtil itikat namına idlâl ve ifsat eylemişlerdir. Unutmamak lazımdır ki Türk milletinin kararı muasır medeniyeti bilâ kaydü şart teknil prensipleri ile kabul etmektir. Bunun en bâriz ve canlı delili inkılâbımızın kendisidir. Muasır medeniyetin Türk camiasile kabili telif olmayan noktaları görü-lüyorsa bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki noksandan değil, onu fuzulî

bir suretle ihata eden kurunu vustaî teşkilât ve dinî müdevvenat ve müessesattandır.

Nitekim muassır medeniyetle Mecelle ahkâmı şüphe yok ki, kabili telif değildir. Fakat mecelle ve buna makis sair müdevvenat ile Türk milleti hayatının müterafik olmadığı da aşikardır. Adliye Vekaleti en yeni ve en mükemmel olan İsviçre Kanunu Medenîsinin milletimizin şimdiye kadar bağlı kana vâsi zekâ ve kabiliyetini tatmin edecek ve ona hakiki bir cevelângâh ve bir saha olabilecek bir eseri medenî olarak görmektedir. Bu kanunda milletimizin duyguları ile istinas etmeyecek hiçbir nokta tasavvur etmemektedir.

Şu ciheti de işaret etmek lazımdır ki: muassır medeniyeti almak ve benimsemek kararile yürüyen Türk Milleti, muassır medeniyeti kendisine değil, kendisini muassır medeniyetin icabatına her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu, şarttır. İhzar olunan lâyiha bu icabatın aksamı muhimmesini ihtiva etmektedir. Örf ve âdete ve göreneklere sureti mutlakada bağlı kalmak davası da beşeriyeti en iptidaî vaziyetinden bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiçbir mütemeddin millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve hayatın icabatına tevfiiki hareketle zaman zaman kendini bağlayan örf ve âdetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. (Hakikatler karşısında âbâ ve ecdadından mevrus itikatlara behemehal bağlı kalmak akıl ve zekâ icabatından değildir.) Esasen ihtilâller bu hususta en müessir bir vasıta olarak istimal edilmişlerdir.

Alman Kanunu Medenîsinin tatbikinden evvel Almanya, hukukî ahkâm noktasından merkezde Bizansın (1500) sene evvel yapılmış Roma Hukukuna tâbi idi. Bu hukuka, bir de millî hukukun millî ve mahallî metinleri inzıam ediyordu. Şarkta ve şimalde Roma Hukuku ve mahallî metinlerle karışık bir halde Prusya Hukuku vardı. Mütebaki aksamda Fransa Hukuku mer'î idi. Alman ahalisinin %33'ü Roma Hukukuna, %43'ü Prusya Hukukuna, %7'si Saksonya hukukuna, %17'si Fransa hukukuna tâbi idi. Alman Kanunu Medenîsinin tatbikinden evvel Alman hukuk lisanı Lâtince, Fransızca, Yunanca ve mahallî Alman lisanlarınca idi. Bavyera'da yalnız nikâh mukavelesi hakkında 70 ila 80 usul vardı. Hâkim için bu metinlerin hepsinden ayrı ayrı haberdar olma imkânı yoktu. Alman Kanunu Medenîsinin neşrinden evvel Almanya'da bir adamın herhangi bir hadisede hangi ahkâma tâbi olacağını bilmesi imkânı mevcut değildir. Almanya hukukşinasları bu binbir çeşit ve asırlardan müdevver hukuktan, Kanunu Medenî ile memleketlerini bir hamlede kurtardılar ve bütün Almanya için tek bir Kanunu Medenî yaptılar.

Kanun 3 Temmuz 1896'da neşrolundu ve Millet Meclisince toptan kabul edildi. Örf ve âdetçilere göre Alman Kanunu Medenî lâyihası pek nazârî; ve amelî

noktadan kıymetsiz telâkki olundu. Halbuki tetkik neticesinde bu kanundan kendileri dahi bir tek esası oynatmak imkânı görmediler.

Fransız Kanunî Medenîsi de bir inkılâp mahsulüdür. O da eski ahkâmı, örf ve âdetleri çiğneyerek yeni düsturlar vazetti. Sınıf ve arazi imtiyazlarının lağvı ve hukuku ailenin kilisenin elinden alınması bu kanunun belli başlı yeniliklerinden oldu. Kanunu Medenîsinin neşrinden evvel Fransa mahallî ve mektup ve birbirinden çok farklı örflerle idare ediliyordu; cenubda Roma zamanından kalma ahkâm, şimalde Cermen menbalarından gelme kaideler vardı. Fazla olarak münasebatı medenîyede her mıntıkanın kendisine mahsus ahkâmı mevcut idi. Fransız ihtilâlinin itikadı batılaya kahir bir darbesi olan Kanunu Medenî bütün eskilikleri sildi ve yerine yeni ahkâm ve kaideler vazeyledi. Fransa Kanunu Medenîsinin en çetin hasmı kilise olmuştu. Çünkü bu kanun Katolikliğin münasebatı medenîyede bilhassa aile hukukundaki hakimiyetini selbediyordu.

İsviçre, Kanunu Medenîsinin neşrinden evvel kantonların adedi kadar kanunlara sahip idi. İsviçre Kanunu Medenîsi muhtelif örf ve âdetleri ihtiva eden bu kanunların hepsini birden hükümden ıskat etti. Ve yerlerine, bambaşka, tek bir kanunu medenî koydu. Bu üç büyük hareket bütün hayatı ölü an'aneler bağlamak isteyen (Tarihi Mektep)'in son kahharı hezimetini oldu. Bu misalleri vermektense maksat, zamanın icabatına ve medeniyetin mukteziyatına göre milletlerin örf ve âdetlerine bir hamlede nasıl veda ettiklerini ve bu vedaın zannedildiği gibi mazarat ve tehlikeyi değil, büyük menfaatler istilzam eylediğini canlı bir surette göstermektedir. Hayatın icabatına uymayan örf ve âdatta ısrardır ki, milletler için baisi felaket olur. Bu saydığımız kanunlarda esas, din ile devletin mutlak surette ayrılığıdır. İsviçre, Almanya ve Fransa siyasî ve millî vahdetlerini iktisadî, içtimaî halâs ve inkişafalarını Kanunu Medenîlerini neşretmekte tarsin ve takviye eylemişlerdi. Bu hayati zaruretler karşısında eski örflerin, mahallî ve me'lûf ahkâmın ve dinî itiyatların idamesi bu memleketlerden hiçbirinde hatta İsviçre gibi ârayı âmmenin en vâsî derecesinde hüküm sürdüğü bir memlekette bile istenmemiş, istenememiş, hatırlara gelmemiştir.

Şüphe yoktur ki: kanunların gayesi herhangi bir örf ve âdetle veya yalnız vicdanla alâkadar olması icap eden ahkâmı diniye değil, siyasî, içtimaî, iktisadî, millî vahdetin her ne bahaya olursa olsun temin ve tatminidir. Asrı hazır medeniyetine mensup devletlerin ilk farikası din ile dünyayı ayrı görmektir. Bunun aksi, devletin kabul ettiği din esaslarını kabul etmeyen kimselerin vicdanlarına tahakküm olur. Bunu asrı hazır devlet telâkkiyatı kabul edemez. Din, devlet nazarında vicdanlarda kaldıkça muhteremdir ve masundur. Dinin hüküm halinde kanunlara girmesi tarihin seyrinde ekseriya tacidarların, mütegalibenin, kavillerin keyif ve arzularını tatmine vasıta olmasını istilzam etmiştir. Dini dünyadan ayırmakla asrı hazır devleti, beşeriyeti tarihin bu kanlı hazır beliyesinden kurtarmış ve dine haki-

kî ve müebbet bir taht olan vicdanı tahsis etmiştir. Bahusus muhtelif dinlere mensup tebaayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün câmiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi için bunun din ile kat'ı münasebet etmesi hâkimiyeti millie için de bir zarurettir. Çünkü kanunlar dine müstenit olursa vicdan hürriyetini kabul mecburiyetinde bulunan devlete, muhtelif dinlere salık tebaası için ayrı ayrı kanun yapmak icap eder. Bu hal asır hazır devletinde şartı esasî olan siyasî, içtimaî, millî vahdete külliye münafidir. Hatırlatmak icap eder ki: devlet yalnız tebaası ile değil; ecneblerle de temastadır. Bu taktirde onlar için de kapitülâsyon namı altında ahkâmı istisnaiye kabul etmek zarureti hasıl olur. Lozan muahedesini ile ilga olunan kapitülâsyonların memleketimizde ipkası için ecnebler tarafından sarfedilen esbabı mucibenin en mühim ciheti bu nokta olmuştur. Bundan başka Fatih Sultan Mehmet devrinden son zamanlara kadar gayrimüslim tebaa hakkında tatbik edilen ahkâmı istisnaiyeye de bilhassa bu dinî vaziyet bais olmuştur. Halbuki yeni Türk Kanunu Medenî lâyihasının ihzârı vesilesile memleketimizde mevcut ekalliyetler Lozan muahedesinin kendilerine kabul ettiği haklardan sarf-nazar ettiklerini Adliye vekâletine bildirmişlerdi.

Teceddüt tarihimizde kıymeti olan bir hadiseyi şuracıkta zikretmek isteriz. Âli Paşa, Fransız Kanunu Medenî'si'nin Türkiye için aynen kabulünü vaktile Sultan Aziz'e teklif etmiş, fakat Cevdet Paşa'nın müdahalesi ile bu büyük teşebbüs akim kalarak yerine Mecelle ikame olunmuştur. Esasen tekmil endişesi şahsî menfaatlerden ibaret olan ve riyayı şiar ittihaz edinen Saltanat idaresi için milletin hakiki menfaati icabatını nazarı dikkate alarak karar verilmezdi.

Asır hazırın medenî milletlere tanıdığı tekmil hukuku, cihanı medeniyetten bilâ kaydu şart talep ederken bu hukukun istilzam ettiği vezaifi medeniyeyi de Türk Milleti yeni Kanunu Medenî'si ile kendi eliyle kendisine tahmil etmiş bulunuyor. Bu kanunun lâyihasının manalarından birisi de budur. Türk Milletinin mümessili âlisi olan Büyük Meclisin nazarı tasvip ve tasdikine arz edilen Türk Kanunu Medenî Lâyihası mevkii mer'iyete vazedildiği gün milletimiz on üç asrın kendisini çeviren itikadâtı sakimesinden ve tezebzüblerinden kurtulmuş, eski medeniyetin kapılarını kapıyarak hayat ve feyiz bahşeden muasır medeniyetin içine girmiş bulunacaktır. Adliye Vekâleti bu kanunu hazırlamakla inkılâp ve tarih huzurunda millî vazifesini ifa etmiş ve Türk milletinin hakiki menfaatlerini ifade etmiş olduğunda şüphe etmemektedir.

Adliye Vekili

Mahmut ESAT

KAYNAKÇA

1. Alev Erkilet BAŞER, “Orta Doğu’da Modernleşme ve İslâmî Hareketler”, (İst: 1999, Yöneliş Yay.)
2. Ali Hikmet BERKİ, “Açıklamalı MECELLE”, 3. Baskı, (İst: 1982, Hikmet Yay.)
3. Aytekin ATAAY & İsmet SUNGURBEY, “Medenî Kanun ile Borçlar Kanunu”, 2. Baskı (İst: 1963, Filiz Kitabevi)
4. Cevdet YAVUZ, “Medenî Kanun Borçlar Kanunu ve Diğer Mevzuat”, (İst: 1998, Beta Yay.)
5. Coşkun ÜÇÖK & Ahmet MUMCU, “Türk Hukuk Tarihi”, 5. Baskı, (Ankara: 1985, Savaş Yay.)
6. Christoph K. NEUMANN, “Araç Tarih & Amaç Tanzimat”, (İst: 2000, Tarih Vakfı Yurt Yay.)
7. Ebul’ula MARDİN, “Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa”, (Ankara: 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.)
8. Ejder OKUMUŞ, “Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde TANZİMAT”, (İst: 1999, İnsan Yay.)
9. ENGELHARDT, “Tanzimat ve Türkiye”, (İstanbul: 1999, Kaknüs Yay.)
10. Erik Jan ZÜRCHER, “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, 5. Baskı, (İst: 1999, İletişim Yay.)
11. Gülnihal BOZKURT, “Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi”, (Ankara: 1996, Türk Tarih Kurumu Yay.)
12. H. Âli YÜCEL, “Hürriyet Gene Hürriyet”, (Ankara: 1998, Kültür Bakanlığı Yay.)
13. Halil NEBİLER, “Kopenhag Kriterleri, Avrupa Birliği ve Türkiye’nin Durumu”, www.superonline.com.tr/nethaber/19991226/articles/dosya_26.html (17.12.1999)
14. Hikmet ÖZDEMİR, “Türkiye Cumhuriyeti”, (İst: 1995, İz Yayıncılık)
15. İlber ORTAYLI, “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı”, (İst: 1983, Hil Yay.)
16. İlhan AKBULUT, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Osmanlı ve Kıbrıs Adalet Düzeni”, (Girne: 1998)
17. İsmail GÜLDAŞ, “Takrir-i Sükûn Görüşmeleri”, (İst: 1997, Belge Yay.)

18. İsmail KARA, “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi”, 2. Baskı, (İst: 1987, Risale Yay.)
19. Kemal H. KARPAT, “Türk Demokrasi Tarihi”, (İst: 1996, Afa Yay.)
20. M. Akif AYDIN, “İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları”, (İst: 1996, İz Yay.)
21. Macid HADDURİ, “İslâm’da Adalet Kavramı”, (İst: 1999, Yöneliş Yay.)
22. —————, “İslâm Hukukunda Savaş ve Barış”, (İst: 1999, Yöneliş Yay.)
23. Mahmut Esat BOZKURT, “Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı”, (İst: 1944)
24. Mahmut Esat Bozkurt Biyografisi, www.kutav.org.tr/eng/others/mebozkurt02.html
25. Meydan-Larousse, (İst: 1990, Meydan Yay.)
26. Mete TUNÇAY, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması”, 3. Baskı, (İst: 1999, Tarih Vakfı Yurt Yay.)
27. Murat YALÇINTAŞ, “Helsinki Zirvesi Üzerine Düşünceler”, www.fpist.org/faaliyet.html. (29.01.2000)
28. Mustafa ERDOĞAN, “Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset”, 2. Baskı, (Ankara: 1999, Liberte Yay.)
29. Mustafa Nihat ÖZÖN, “Osmanlıca Türkçe Sözlük”, 8. Baskı, (İst: 1989, İnkilâp Kitabevi)
30. Necip Fazıl KISAKÜREK, “Büyük Doğu”, 6 Ekim 1950, Sayı: 29, s. 4.
31. Ömer Nasuhi BİLMEN, “Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye KAMUSU”, (İst: 1969-1970, Bilmen Yay.)
32. Sami SELÇUK, “Sayın Cumhurbaşkanı”, (İst: 1997, Türkiye Günlüğü Dergisi, s. 46)
33. —————, Röportaj, *Yeni Yüzyıl*, 21.07.1997.
34. Taha PARLA, “Türkiye’nin Siyasal Rejimi”, 3. Baskı, (İstanbul: 1997, Bibliotek Yay.)
35. Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Cilt.1, 1941-1942, Hazırlayan: Mehmet Fuad KÖPRÜLÜ, (Ankara: 1944, Türk Hukuk Kurumu, Türk Hukuk Tarihi Enstitüsü Yay.)
36. TÜRK HUKUK LÜGATI, 3. Baskı, (Ankara, 1991, Türk Hukuk Kurumu Yay.)
37. Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, 1., 1839-1865, Hazırlayanlar: Mehmet KAPLAN-İnci ENGİNÜN-Birol EMİL, (İst: 1974, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1874)